

Títol: Guia de Son Real

© **IBANAT**

Primera edició: 2008

Segona edició: 2023

Textos:

Carlos Garrido

Fotografies:

Montse Furment / Carlos Garrido

Coordinació i maquetació original:

Abril Cultura

Actualització edició 2023:

Mariona Forteza

DL: PM 366-2008

Guia de **Son Real**

ÍNDICE

Presentació	7
Pròleg	8
Introducció	11

1. Les Cases 17

L'arribada	18
Les parets seques	18
El nom de Son Real	21
Les possessions	22
Les cases	24
Cançons populars que fan referència a Son Real	28
La casa Nova	28
Es figueral de Son Real	30
Voltants de les cases	34
Fases de la prehistòria	38
El poblat	38
L'aljub	43
El porc negre	44
Solls	45

2. La Finca

Els camins
La caça a Son Real
Itinerari 2. El camí de l'illa des Porros
Carboneres i es Metro
Itinerari 3
Sa Talaïeta
Restes arqueològiques
La natura de Son Real
Antigues pedreres d'arena

3. La Costa

La punta des Patró
Arenas
Algars
La posidònia
Les torres d'enfilació
La cova de davant l'illot des Porros
Els sepulcres megalítics
El sepulcre megalític
L'illot des Porros

47	El myotragus	89
48	Ses pedreres	91
49	Les pedreres	94
50	Sa Coveta	95
55	Homer a Son Real	96
56	La necròpoli de la punta des Fenicis	103
58	Es Cremat	111
59	Na Patana	113
60	La línia Tamarit	115
61		

4. El Torrent 117

65	El torrent de Son Bauló	118
66		
73	Plànol de Son Real	125
74	Llibres sobre Son Real	126
75		
77		
79		
81		
82		
85		

PRESENTACIÓ

Miquel Mir Gual

Conseller de Medi Ambient i Territori
Govern de les Illes Balears.

Endinsar-se a la finca pública de Son Real és fer un viatge en el temps. Un viatge que va des de la Prehistòria fins al nostre passat més recent en un entorn natural, paisatgístic, etnològic i patrimonial envejable.

Les possessions, els jaciments arqueològics, la mar i el medi agrari, el forestal, i fins i tot vestigis de l'industrial, es donen la mà en aquest espai idíl·lic del qual es pot gaudir durant tot l'any.

Tots aquests valors varen ser els que van impulsar al Govern de les Illes Balears, l'any 2002, a adquirir la finca, situada al municipi de Santa Margalida i que ocupa una extensió de 395 hectàrees, amb l'objectiu de fer-ne compatible la conservació amb l'ús públic.

Son Real es presta com a l'escenari idoni per conèixer, sentir i reviure la nostra història. Ho fa a partir de restes arqueològiques pretalaiòtiques, o de les possessions medievals que ens transporten a la vida eminentment agrària i ramadera de la Mallorca pre-turistització. Ho fa a través de les coves, de les pedreres d'arena i pedra que han modificat la seva orografia, de les torres d'enfilació, de la natura, del myotragus. El centre d'interpretació i el museu ens ajuden a descodificar aquest passat i el refugi ens convida a allargar la nostra estada per descobrir, passejant i gaudint de l'entorn, les petjades que la presència humana a la finca ha anat deixant des de fa més de 4.500 anys.

Els valors de Son Real els trobareu, detallats, en les pàgines següents, en la reedició d'aquesta completa guia que ha impulsat l'Institut Balear de la Natura (Ibanat), qui

gestiona i du a terme tasques de millora de la finca pública, promou la investigació i recerca arqueològica i la restauració dels elements patrimonials i etnològics que fan d'aquest enclavament un lloc tan especial.

Us convido a continuar llegint per descobrir els secrets de Son Real, dels quals només us he fet un lleuger esbós, però sobretot, us convido a visitar i viure Son Real, a participar en les activitats que s'hi duen a terme i a respirar-la, a viure-la i transportar-nos a un temps i a un lloc que, tot i estar envoltat d'una de les zones més turístiques de Mallorca, manté i fa valer la seva essència.

PRÒLEG

Antoni Mas

Renét dels carboners de Son Real.

Un temps, Son Real, l'antic rafal d'en Robert, no era com qualsevol altra possessió. I no perquè fos de terra grassa —de fet, la majoria era prima— ni perquè fos la més trespada pels pagesos del terme i de la contrada; gosaria dir que, fins i tot, era tot el contrari, perquè fins fa relativament poc temps, la mar era una font de perills. Això no vol dir, però, que Son Real no fos una possessió com tota la resta i, fins i tot, que no fos una gran possessió. Vet si ho era: era la més gran del terme, de prop de dues mil quarterades, o més exactament 1.896, si no eraven les estimacions de darreries del segle XIX. Hi havia unes cases que mostraven, i encara ho recorden, tant la importància de l'explotació agrària com la jerarquia social que s'hi establia. Era una estructura escalonada que tenia al cap damunt els senyors ciutadans, part davall seu els amos i, ja en els esglaons més baixos, tota una tiranga d'assalariats fixos (com els missatges) i temporals (com la gent que anava a jornal en temps de segar i batre). Això sense comptar els arrendataris, com els roters que s'esforçaven a treure profit i de posar en conró les terres més xereques de la possessió, o com aquella gent que anava a tallar-hi pins per a feines de fusteria i a cercar llenya per fer-ne formiguers. Fins i tot hi hagué carboners, com aquella família de Mancor que, en els difícils temps de la postguerra, quan tallaven les llesques primes, malavejaren ho aconseguiren— fer carbó de pi de la possessió. Però Son Real sempre va tenir qualche cosa d'especial, que la feia diferent ferm de la resta de les possessions. I això era —n'estic segur— per mor d'aqueix aire misteriós

que sempre ha tengut, que li venia per diferents vents i que s'arremolinava en les contarelles de la gent d'edat. Per començar, a Son Real hi havia la mar. Una mar que, ja ho he dit, va ser durant segles una font de perill; no debades la part més antiga de les cases de la possessió és una torre de defensa. Els homes de Santa Margalida eren els encarregats, des de l'edat mitjana, de fer les guàrdies de mar a Son Real, a fi d'advertir de l'arribada de pirates, corsaris i de naus enemigues. Ho feren fins al segle XIX; concretament i entre d'altres indrets, a la cova de davant l'illa des Porros, una antiga cova d'enterrament prehistòrica. Era l'única, tanmateix, que podia donar un cobro relativament còmode i arrecerat a aquells homes que miraven d'atalaiar els vaixells que s'endinsaven dins la badia i que, de vegades, feien maig amb les seves incursions a les viles i a les possessions més modestes. Més envant, durant el segle XIX, en aqueix indret, prop de la mateixa cova i de l'illa des Porros, hi hagué un quarter que, segurament perquè el perill s'esvaïa de mica en mica, va ser abandonat. Degué ser per això mateix, perquè havia minvat la por d'aquella mar desconeguda, que la gent començà a trespada més per la marina de Son Real. Eren homes que anaven a treure marès a les pedreres de la mateixa vorera de la mar, pagesos que anaven a cercar alga per posar als sembrats o per fer garangoles a més a més, una gent que va trobar una altra utilitat a la mar i a la, de cada vegada més, relativa solitud de l'indret: eren els contrabandistes. Aleshores, a la darrerria del segle XIX i a la primera meitat del segle XX, el contraban

—de tabac, primordialment— fou una font d'ingressos complementaris per a moltes famílies de Santa Margalida també, una de les bases de les fortunes que es feren a la Vila; mig poble, deien, s'hi dedicava. Son Real, contava la gent d'edat, era plena de secrets i amagatalls dels contrabandistes; n'hi havia de tan ben construïts com l'anomenada Cova des contrabando, que els entesos no saben si és una cova prehistòrica modificada o si és una obra nova feta pels contrabandistes. Fins i tot, contaven que l'interès de la gent de Santa Margalida a mantenir en bon estat el camí públic des Quarter o de s'Illa des Porros —el que parteix de les cases— tenia com a principal motiu facilitar aquella activitat que s'havia convertit en un complement important de l'economia de les famílies pageses de la Vila. I, per si això no bastàs, Son Real havia estat lloc de successos estranys o extraordinaris; des de gent que s'hi negava i estaven un parell de dies a poder-los treure fins a contarelles que xerren d'una pedra fumera que va esclafir dins la mar. L'esdeveniment més impactant, que depassa de molt la categoria d'anècdota, és aquell que va esdevenir l'any 1348, quan la primera víctima de la pesta negra de Mallorca —l'alcudienc en Guillemó Brassa— va ser enterrat pels seus veïnats i fora permís a l'illot des Porros. Els homes de Santa Margalida, potser advertits per l'encarregat de fer la guàrdia a la cova, ho saberen aviat i protestaren al governador, que va donar l'orde de desenterrar el cadàver i fer-lo enterrar a Alcúdia. Segurament com a conseqüència del tragí del cadàver, que degué comptar amb la presència de molts alcudiencs i margali-

dans, es va produir allò que tant els uns com els altres malavejaven evitar: el contagi de la pesta, una malaltia tan ferotge que se'n dugué amb ella pràcticament la meitat de la població dels dos termes. El rafal d'en Rubert —així era anomenat Son Real, prenent el nom d'un dels primers posseïdors, en Robert de Bellveí— s'havia convertit de manera inesperada en l'escenari d'una història estrambòtica amb un final ben trist. La despoblació del terme —on la densitat de la població no arribava a una família per quilòmetre quadrat!— degué fer de l'indret un paratge encara més desolat, fins i tot quan l'adquirí, a la segona meitat del segle XIV, un selvatgí, en Real Moja, que la va posseir relativament poc temps i que, sense dur-ne idea i segurament a causa de l'estranyesa del seu nom, va acabar per donar nom a aquella gran possessió. Però, a més de tot això —que no és precisament poc—, Son Real era, és i serà coneguda pel riquíssim patrimoni arqueològic que atresora i, part damunt tot, per les necròpolis talaiòtiques —es cementeri des Fenicis, com s'anomena a Santa Margalida— i de l'illa dels Porros. Qui vulgui conèixer aqueix patrimoni, qui vulgui conèixer Son Real, ho podrà fer llegint les planes que segueixen; hi descobrirà una descripció minuciosa, detallada, rigorosa i, cosa tan important o més que l'anterior, entenent i suggeridora, escrita per la persona —i d'això que diré n'estic ben convençut— que més coneix i que més estima Son Real, en Carlos Garrido. N'hi ha prou amb llegir aqueixes planes per témer-se'n. Enhorabona, Carlos i, sobretot, gràcies per tots aquests anys de feina.

Vista aèria de la Finca de Son Real.

INTRODUCCIÓ

UNA VISITA A SON REAL

Si el viatger dels nostres dies pogués guaitar per la finestra del passat se sorprendria en contemplar l'antic paisatge de la badia d'Alcúdia. Per començar, una gran part del que avui és una zona turística, eren maresmes i zones humides. L'albufera de Muro és el darrer reducte d'una gran zona humida que s'estenia per gran part de la costa, amb zones inundades, canyars i matoll.

Al mateix temps, la utilització de la fusta com a recurs tant per a la construcció com per alimentar el foc de les llars suposava una desforestació permanent. En temps prehistòrics i romans, els boscos probablement eren molt més escassos que avui en dia i es podien contemplar àmplies zones sense vegetació d'altura, amb la impressió de planura molt més acusada.

El territori de la badia d'Alcúdia era, per tant, favorable per a la caça, l'obtenció d'aigua i també per a la navegació. Però pobre des del punt de vista agrícola i no excessivament útil per a la ramaderia. No obstant això, aquesta zona jugà un paper molt important en la història de

Mallorca. La seva accessibilitat marítima propicià probablement els contactes amb Menorca durant l'època prehistòrica. També els navegants semites o grecs utilitzaren probablement aquesta badia com a lloc de pas, encara que no hi ha testimonis que ho confirmin. En els temps romans, Pol·lèntia fou una ciutat orientada cap a la mar ja que des d'allà s'arribava amb facilitat a la península Itàlica. Això explica l'abundància de restes arqueològiques i també la riquesa del patrimoni artístic i etnològic. A l'actualitat, el turisme s'ha concentrat en unes zones molt concretes: Alcúdia, la Platja de Muro, Can Picafort o Son Serra de Marina. Però encara queden reductes on sembla que el temps no ha passat, com la planura interior que trobem entre Can Picafort i Artà amb grans possessions i un paisatge de cultius, garriga i camins solitaris. Noms com Son Real, Son Serra de Marina, Son Marí evoquen una imatge de cases antigues, grans territoris de caça i restes arqueològiques que testimonien una continuïtat en el poblament.

Son Real, situada gairebé enmig de l'arc de la badia, és una finca poblada sense discontinuïtat des de la prehistòria més remota fins als nostres dies. A la finca hi ha restes de presència humana de fa 4.500 anys, a les quals s'hi

superposen altres restes d'època pretalaiòtica (uns 4.000 anys), talaiòtica (fa 3.000 anys), romana (un poc més de 2.000 anys), islàmica, medieval i dels nostres dies. Com a hàbitat, Son Real té un gran avantatge, es tracta d'una finca molt poc modificada des de començaments del segle XX. Miraculosament, tenint en compte la seva proximitat amb el centre turístic de Can Picafort, ha conservat uns valors etnològics, paisatgístics i arqueològics de primer ordre, fins al punt que no trobaríem una altra possessió amb un *capital* de tanta envergadura a tot Mallorca.

Una visita a Son Real ens aporta informació molt diversa. En primer lloc, evoca la vida que es feia a les possessions durant segles, quan aquestes finques rurals eren petits llogarets amb una població permanent. L'aspecte etnològic és molt interessant. Per altra banda, ofereix també un catàleg de jaciments arqueològics de totes les èpoques amb monuments únics a tot Mallorca, com és la necròpoli de la punta des Fenicis. També conserva diverses pedres que ens illustren sobre la duresa d'aquesta feina, i que constitueixen un paisatge estrany, ple de plans inclinats i d'una torturada geometria. Un altre apartat interessant és l'arena. Aquí podem observar platges on l'arena es va formant a partir de la fragmentació de petxines i de restes

orgàniques. Una mica més enllà, hi admiram grans dunes fòssils, transformades després en bosc. També hi podem conèixer antigues pedreres d'arena avui abandonades. El bosc i la zona de garriga de Son Real ens il·lustren sobre la flora i la fauna d'aquests ecosistemes. I podem visitar el torrent de Son Bauló, un altre tipus d'hàbitat natural amb les seves característiques pròpies. Tot això amb la cura i la supervisió que suposa el fet que la finca sigui de propietat pública; amb rutes per a excursions, un refugi i sales d'exposició.

Son Real representa la Mallorca perenne, la que perviu a través dels diferents moments històrics o socials, no només per tot allò que hi podem descobrir relacionat amb la natura o la història sinó, sobretot, pel factor humà. Allò que emociona l'home actual és escoltar, encara que sigui de manera indirecta, la veu dels seus avantpassats, la petjada dels homes que visqueren en mons ben diferents de l'actual però que, en certa manera, perduren aquí, que són perceptibles i ens parlen no només del seu temps, sinó també de nosaltres mateixos.

En un món com el nostre, on tot sembla inventat i descobert, resta una aventura per complir: l'aventura del passat. Consisteix en escoltar el llegat d'altres temps i dei-

xar-lo ressonar en el nostre interior perquè, en algun lloc a dins nosaltres, continuam essent aquell home antic i reconèixer-ns en ell ens produeix una profunda emoció. A Son Real, l'arquitectura de les cases ens conta coses d'una cultura ja desapareguda: la vida a la possessió, els oficis perduts, les eines, les cançons, la forma de relacionar-se. Un complex que es va mantenir durant segles però que la modernitat turística i tecnològica va arraconar tot just fa quaranta anys. Avui, la gent que va conèixer aquella existència és ja molt major i d'aquí poc haurem de cercar aquest testimoni a llocs com Son Real, on podrem reconstruir les feines i els dies a una possessió gràcies a detalls com el banc per seure a la clastra, els sestadors per a les ovelles, les barraques en mig de la garriga, els racons per caçar, les coves dels contrabandistes...

Però si anem més enfora també escoltem la remor dels ancestres a les grans runes prehistòriques. Monuments funeraris que suposaren un considerable esforç social, veritables homenatges als morts. Passejant per aquests paisatges que conserven encara totes les seves propietats tel·lúriques i màgiques, és possible imaginar una processó funerària, les músiques, les ploraneres, les ofrenes i,

Centre d'interpretació de Son Real.

al fons, la mateixa mar, el decorat de les muntanyes d'Alcúdia i el proper cap de Ferrutx.

Son Real és el millor exemple d'aquests llocs que semblen petits quan es recorren de forma accelerada però que van adquirint dimensió, profunditat i extensió a mesura que es coneixen. És una invitació per a un viatge exterior però també interior. Ens permet conèixer l'ànima de Mallorca, des de l'antiguitat fins a la societat rural i preturística.

Hem dividit aquesta guia en tres apartats. El primer està dedicat a les cases i als seus voltants. A través del segon es pot visitar l'interior de la finca, circulant pels itineraris oberts. El tercer és el recorregut de la costa que inclou sens dubte els monuments més enigmàtics i interessants i que, en el seu tram final, connecta amb el camí des Cremat. Finalment, la part més allunyada de les cases on hi trobem el torrent de Son Bauló.

La nostra recomanació és que utilitzeu més d'una jornada per conèixer Son Real. La primera visita es pot fer a la possessió, amb el centre d'interpretació i el proper complex arqueològic del figueral de Son Real. Una passejada pel camí de l'illot des Porros suposa travessar el bosc i arribar fins a la mar. Per a una segona jornada resulta in-

teressant partir del torrent de Son Bauló, al final del nucli turístic de Can Picafort, per seguir la vorera de la mar i visitar els jaciments arqueològics. Això ens permet obtenir una perspectiva diferent.

Si disposam de poc temps, el més imprescindible es redueix a la possessió, el centre d'interpretació i la necròpoli de la punta des Fenicis, una excursió de mitja jornada.

En tot cas hem de seguir els camins indicats i hem de ser respectuosos tant amb l'entorn natural com amb els monuments prehistòrics.

1. Les Cases

Entrada a la finca pública de Son Real.

L'arribada

L'accés a la finca de Son Real el trobarem entre els punts quilomètrics 17,6 i 17,7 de la carretera Ma-12 de Can Picafort a Artà. L'entrada és a la banda nord d'una extensa recta. Dos **pedrissos**, coronats cadascun amb una bolla de pedra en marquen l'accés, d'allà un camí ens porta cap a les cases de la possessió que es poden veure a uns 200 metres.

Son Real va ser fins fa 25 anys la finca rústica més gran del terme municipal de Santa Margalida. Originalment la seva extensió superava les 1.000 hectàrees, després se'n segregà la propietat contigua des Ravellar (cap a l'est). El 1991 el Parlament de les Illes Balears declarà la zona Àrea Natural d'Especial Interès pels seus valors naturals, etnològics i arqueològics. El 2002 el Govern Balear va adquirir una part de la finca, la que està situada entre la carretera i la mar. L'altra part continua essent dels antics propietaris. En total són 395 hectàrees d'ús públic que es corresponen amb les edificacions de la possessió, les zones de cultiu, els boscos i les zones limítrofes amb el torrent i la costa.

Les parets seques

Tot just entrant a la finca veiem els primers elements d'interès, per exemple, les dues **bolles de pedra** que marquen l'entrada. Es tracta d'un element arquitectònic de tipus senyorial que fou molt utilitzat durant els segles XVIII i XIX per marcar els accessos a les possessions i que tornarem a trobar més endavant a la casa Nova. Era freqüent importar al món rural detalls urbans com aquest per donar categoria a les construccions.

El camí d'accés també ens permet contemplar una de les moltes mostres de **paret de pedra en sec** que caracteritzen la finca. Aquest tipus de tècnica molt antiga i laboriosa assoleix a Mallorca un alt grau de complexitat. De fet, les Balears són un dels enclavaments mediterranis més destacables per aquesta mena d'aprofitament de la pedra.

Concretament al mur que tenim a la dreta hi podem apreciar la diferència entre el que és la paret, amb peces col·locades de forma més o menys arbitrària, i la filada superior, que la tanca de manera ben ordenada. La tradició té diferents noms per designar-la: filada d'adalt, iguala-

Paret de pedra en sec a l'entrada de la finca.

da, encadenat, corona o enqueixalat per la seva analogia amb una dentadura. Aquesta part superior està molt ben acabada amb pedres disposades en forma d'espiga. A la mateixa paret hi podem apreciar restes de dos botadors, uns escalons molt esquemàtics fets amb pedres planes inserides a la paret que servien per botar-la i passar a l'altre costat, a més d'una escala rústica a la seva part final. El fet que ja ens trobem en territori arqueològic explica que hi hagi una quantitat considerable de pedres de mida gran, procedents del poblat talaiòtic. Fins i tot es distingeix algun antic molí prehistòric, utilitzat després com a peça de rebliment. Aquesta pervivència de les grans lloses que formaven les construccions prehistòriques serà una constant a les parets seques immediates a les cases.

Prop del portal que dona accés a aquest tancat es pot contemplar a la paret un antic cantó que es va anular per continuar la paret. Això es correspon amb les restes d'un mur perpendicular al camí que s'aprecia en mig del solar, probablement el primer mur de tancament. Al camp de cultiu o sementer situat davant les cases es

distingeix una síquia. Allà hi podem trobar el pou de la finca, d'una profunditat de 30 metres i que proporciona tant aigua dolça com salada, segons el nivell. Curiosament, quan la síquia ha contingut aigua salada s'hi han arribat a criar gambes petites que els pescadors venien a recollir com a esquer.

El nom de Son Real

El primer que sorprèn el visitant és el mateix nom de Son Real que molta gent relaciona incorrectament amb una estirp reial. Historiadors com Antoni Mas i Forners i Antoni Gili Ferrer n'han estudiat els orígens. Les primeres mencions històriques són del segle XIV, quan la zona es coneixia com Marina d'en Robert. Ja llavors existia una casa, ja que l'any 1356 els propietaris es queixaren perquè els veïnats dels voltants deixaven porcs en aquestes terres, que s'ensalvatgien. En aquell temps era una zona molt despoblada, de boscos, de maresmes i molta caça. El nom de la finca va canviar a partir d'un personatge:

Real Mòger i des Colomers. Era descendent d'un dels cavallers que varen participar en la conquesta de Mallorca amb Jaume I i va rebre en herència aquestes terres el 1398. Probablement el nom Real va cridar l'atenció de la gent de Santa Margalida i així la finca va començar a ser coneguda com la Marina d'en Real de Mòger i llavors com Son Real.

Tot el terme de Santa Margalida, després de la conquesta catalana de 1229, va passar a estar sota el domini del comte d'Empúries. La vila de Santa Margalida va rebre aquesta denominació en record del monestir del mateix nom situat a les rodalies d'Empúries, a l'Alt Empordà, Girona. Els mateixos terrenys en què s'aixeca Son Real varen ser part de la Baronia del Comte d'Empúries a Mallorca fins a la supressió dels senyorius en el segle XIX.

A la segona meitat del segle XV la finca apareix dividida en dues alqueries, que més tard s'ajuntaren en passar a ser propietat de la família Font. De l'existència de les cases i el molí de sang en trobam testimonis del 1566. El segle XIX va passar a ser de la família Morell que la va mantenir fins que la va vendre al Govern Balear.

Les possessions

El mot possessió equival al lloc menorquí, la masia catalana, el *cortijo* andalús, el *caserío* basc o el *cigarral* castellà. Són finques rurals d'extensió considerable, amb unes edificacions que serveixen tant com a habitatge com per a usos productius. El terme apareix a Mallorca a partir del segle XIV, abans s'utilitzava la paraula d'origen àrab *alqueria*, que designava en temps islàmics una explotació rural de tipus clànic. Les possessions eren centres de producció agrícola, hereves del concepte de les *villae* romanes. Com aquestes, tenien una *pars urbana* o residencial i una altra *rústica* dedicada a les tasques del camp.

La ubicació de moltes possessions coincideix amb els antics poblats prehistòrics. No debades se cerquen gairebé sempre unes mateixes condicions: una certa elevació, sòl rocós perquè els fonaments siguin fermes, terreny ric en aigua, situació protegida del vent, bona orientació solar. Ben al contrari del que passa a l'actualitat, llavors s'estudiava amb cura la futura disposició

dels edificis abans de començar una lenta i costosa construcció.

L'arquitectura de la possessió era en els seus orígens bastant senzilla. En molts de casos tenien un caràcter fortificat, com va passar al començament amb Son Real. Va ser a partir dels segles XVII i XVIII quan es va introduir el gust senyorial a les finques rurals amb signes de prestigi com grans patis, escales d'honor o arcades.

L'estructura bàsica d'una possessió consistia en un camí d'accés, moltes vegades amb arbres, un portal forà més o menys monumental i una carrera o espai exterior empedrat que delimita la façana. La disposició de moltes d'aquestes finques s'organitzava a partir d'un pati central o clastra que podia estar totalment tancat o no i a on donaven tant la casa dels senyors com les habitacions dels amos i dels treballadors, de la mateixa manera que els llocs de feina com la tafona, el molí, els estables, etc. Era comú que en mig de la clastra s'hi situés la boca de la cisterna, com passa a Son Real. Les grans possessions tenien gairebé sempre una palmera alta o un lledoner que caracteritzava la seva silueta.

Una possessió suposava l'existència d'una estructura social organitzada en estaments. Els propietaris pertanyi-

en, en la major part dels casos, a la classe alta urbana i només residien ocasionalment a la finca. En aquest cas la gestió passava a mans d'un empleat dels senyors que s'anomenava majoral. Era molt comú que els propietaris lloguessin la finca a canvi d'unes rendes. Apareix llavors la figura de l'amo o arrendatari, un personatge clau per al desenvolupament del camp, ja que organitzava la producció, administrava i, de vegades, fins i tot deixava doblers als senyors amb molt de patrimoni però poc líquid. La seva dona, la madona, tenia un paper fonamental en la vida de la finca perquè era qui comandava en els aspectes domèstics i era el centre de la vida social.

Cada possessió equivalia a un petit llogaret on, durant èpoques determinades, hi podien viure més de cent persones. Tenint en compte la precarietat de les comunicacions, els habitants d'una finca rural gairebé mai no en sortien. Es formava així una comunitat molt organitzada i amb les tasques ben repartides. Els amitgers eren pagesos que tenien porcions de terra arrendades dins la finca. Els jornalers feien feina a canvi d'una dieta durant un temps determinat. Si es contractaven per tot l'any s'anomenaven missatges i podien ser parellers (encarregats dels animals que llauraven), porquers, pastors, oguers (si

tenien cura de les eugues), bovers, indioters o figueralers (si tenien a veure amb la cura i recol·lecció de les figues). Els infants començaven amb petites ocupacions com la de porqueret o pastoret. Una figura important era la del garriguer, encarregat de vigilar amb una carabina la gran extensió de garriga o matoll per tal d'evitar els incendis o la presència de caçadors furtius.

Els horaris de feina eren intensos i només es descansava el diumenge. La missa també era una ocasió per a les relacions socials, igual que les matances o les festes majors dels pobles. Era una vida dura de la qual en donen testimoni moltes cançons populars.

De tot aquest complex univers social, cultural i laboral només en queden les construccions. Actualment a les possessions tot just hi viu una sola família. La figura, abans omnipotent de l'amo, ha passat a convertir-se en la d'un vigilant. Ens sorprèn la magnitud d'aquestes instal·lacions quan les miram des del seu ús actual.

Anella per lligar les cavalleries.

Les cases

Una vegada que arribam a la possessió s'imposa en primer lloc una visita a les **cases**. No som en una d'aquestes finques senyorials de Mallorca que semblen palaus. Son Real, arquitectònicament parlant, és una propietat rural modesta. Això no obstant té el gran atractiu de conservar en bon estat les instal·lacions tradicionals. El conjunt d'edificacions ofereix una imatge compacta de tons entre ocres i grisos i línies d'una gran senzillesa. Una visita a Son Real ens permet conèixer un món que pràcticament ja ha desaparegut, ens evoca una Mallorca rural, l'origen de la qual es perd en les ombres dels temps i que va començar a declinar en la dècada dels 60 amb l'auge turístic.

El conjunt de Son Real està format per edificacions d'èpoques diferents. Si ens situam davant l'entrada a la clastra o pati hi podem veure a l'esquerra la part que correspon a Can Morell. Al fons de la clastra, la casa que la travessa és Can Paloni i l'edificació més visible, que està situada a la dreta és Ca s'Amitger o Cas Amos.

Si ens volem imaginar l'evolució arquitectònica de Son Real hem de contemplar el mur lateral de **Can Morell**

que hi ha devora una plataforma elevada i davant els antics sestadors (estables per a ovelles), convertits avui en un centre d'interpretació. De seguida ens adonarem que aquesta gran paret és molt antiga. Es nota pel tipus de fàbrica però sobretot pels tres contraforts que en sobresurten. També hi distingirem les restes d'una torre embegudes després per la construcció. La delata la diferència d'alçada, l'acabat dels cantons i la planta quadrada a la qual després s'hi afegiren més parets. A dalt té una antiga espadanya. De fet, a la propera possessió de Son Serra de Marina (a l'alçada del Km 13'3 de la mateixa carretera) s'hi conserva encara una gran torre de defensa també amb espadanya semblant a la que devia tenir Son Real. Allà hi trobam el germen de la finca, una simple edificació fortificada del segle XV-XVI que ens recorda el gran perill que suposava aleshores viure prop de la costa. Les incursions pirates eren freqüents, ja que les Balears quedaren convertides en zona fronterera durant el llarg conflicte entre Espanya i França. Els aliats turcs i berbers de França partien de les costes del nord d'Àfrica per atacar les Illes. A la banda de la clastra hi podem apreciar també un arc de mig punt que es correspondria amb la primera entrada de Can Morell. Aquest fragment és un dels elements

Balustrada de la primitiva casa dels senyors.

Clastra de Son Real.

històrics interessants de la finca. El centre d'informació i els banys es troben en aquesta part de les cases, amb una sèrie d'arcs.

Posteriorment es va construir **Can Paloni**, també coneguda com Can Mireat, que recentment s'ha reformat. A devora s'hi alçaren uns grans estables que tanquen la clastra per la banda sud. La casa més interessant és la que trobem a la dreta en arribar. **Ca s'Amitger** o Cas Amos fou primer la casa dels propietaris. Això és fa visible en els signes de prestigi que la diferencien de les altres. Té un hort tancat per un gran mur de pedra amb unes finestres curioses que semblen troneres i que servien per ventilar el recinte. Arribant pel camí criden de seguida l'atenció unes magnífiques cantoneres, probablement treballades amb pedres procedents del poblat prehistòric. La paret està construïda a base de lloses horitzontals i hi destaca l'entrada amb una visera que té la data "1900" a la llinda, data gravada també en una pedra lateral. Per donar una prestància senyorial a aquesta part es va construir una tosca balustrada que deu ser l'únic motiu decoratiu d'aquest conjunt.

A l'exterior de la casa antiga dels senyors s'hi aprecien finestres cegades i portes obertes posteriorment que in-

diquen que hi hagué una sèrie de reformes. Encara que la balustrada té la funció de donar un senyal de prestigi, la part més acollidora és la façana que dona a la clastra. Allà hi trobam la típica carrera mallorquina i, darrere, la porta, les finestres i el banc lateral on s'hi feia gran part de la vida. A l'interior s'hi conserva també una xemeneia magnífica que recorda les nits llargues de l'hivern quan es passaven les vetllades davant el foc, quan no hi havia altre entreteniment que contar rondalles i històries fantàstiques.

La **clastra** és sens dubte l'element més pintoresc del conjunt. Està centrada pel coll d'una cisterna en forma de capella i servia d'espai comunitari tant per a les feines com per a les festes. Malgrat la seva senzillesa totes les construccions tenen una gran elegància i hi destaca, sobretot, el joc de les diagonals formades per les teulades i les canals per recollir l'aigua de pluja. A les parets hi podem contemplar encara moltes restes d'altres èpoques, com les anelles de ferro per fermar-hi les bústies i els penjadors, uns ferros horitzontals on s'hi posaven els recipients per a la llet perquè els venguessin a recollir. També es contempla un fragment d'empedrat antic magnífic, de la primitiva carrera.

Arc cegat de la primitiva entrada de Can Morell.

Ornament de Ca s'Amitger, amb la data de construcció de la balustrada: 1900.

Entrada a la capella.

Cançons populars que fan referència a Son Real

El nom de Son Real també ha passat a la memòria oral col·lectiva mitjançant moltes cançons populars.

“Vols dir-me quin vent t’ha duit?
-Es mestral, que és furiós.
Per venir a veure-vos,
de dins Son Real som fuit.”

“Ses cases de Son Real
tenen quatre cantonades;
jo totes les he aplanades
amor, des que hi habitau”.

“A Son Real van a l’Infern
a Son Serra al Purgatori
a Son Marí a la Glori
i a Son Doblons en el Cel”.

La casa nova

Voltant el cantó de Can Morell trobam els antics **ses-tadors** reconvertits en centre d’interpretació. Una visita a l’exposició ens il·lustra sobre l’univers rural en contrast amb el món contemporani. En aquell temps l’activitat humana s’adaptava totalment als cicles de la natura, els materials s’aprofitaven al màxim i tot es basava en la cultura de l’esforç. Les noves tecnologies i usos socials ens allunyen cada vegada més d’aquella època.

En primer terme els antics sestadors avui centre d’interpretació. Al fons, la Casa Nova.

En el segle XX s’aprofità un d’aquests estables per construir-hi una nova casa per als senyors que podem contemplar amb les seves dues alçades i un balcó. La **Casa Nova** va servir de residència per als propietaris fins a la venda de la finca al Govern Balear. Posteriorment va ser rehabilitada i en el seu interior hi ha dues sales d’exposició permanent i una altra per a mostres temporals. Davant l’entrada hi podem veure un altre portal amb bolles i darrere, a la part posterior de Can Paloni, s’hi conserva un fragment de mur ciclopi en bastant bon estat que es correspon amb alguna construcció prehis-

tòrica. Una mica més enllà i fora del circuit de visites, s’hi poden contemplar les runes d’un molí de sang, és a dir, que era mogut per un mul. També hi podem veure una petita capella.

La casa Nova tenia els elements dels habitatges senyori-als: ample rebedor, escala d’honor i moltes habitacions. A la part de davant hi veiem un banc de pedra, a devo- ra el banc hi comença una paret seca. A l’altra banda es distingeix un antic jardí, ja molt perdut, que servia de lloc d’esplai. Un gran eucaliptus s’alça majestuós en aquest lloc.

El garriguer de Son Real

Son Real té fins i tot un llibre de poemes dedicat a la finca, obra de la ploma de Rafel Bordoy i Pomar. Es titula *Camins oberts a l'alba* i en reproduïm un fragment dedicat al garriguer de la finca.

“Li diuen en Xalí i tenia nou fills, una caseta de pedres i fang i un coll per caçar tords, a l'hivern, quan els matins són freds i els núvols grisos. Lleialtat i honradesa eren el seu cabal i veure créixer els fills i amuntegar-se els dies aspres. Va morir pobrament, com havia viscut, no deixà més herència que el seu somriure trist, l'orgull de la tasca acomplida i una teringa de néts que avui el recorden d'haver-lo vist a una foto, esgrogueïda, d'una dia de cace-
ra... amb els senyors”.

Vista aèria del conjunt arqueològic del Figueral de Son Real.

Es figueral de Son Real

A partir d'aquí podem visitar el primer dels jaciments arqueològics que caracteritzen Son Real. Continuant pel camí que surt de la casa Nova passam un portal i entram a la zona coneguda com es Figueral. Tot just entrant, hi podem veure una antiga soll construïda amb la tècnica de la

La finca conserva una activitat ramadera tradicional.

tàpia, que conserva una tipologia popular amb abeuradors, menjadores i uns cantons de blocs molt ben treballats. Es Figueral té dos elements d'interès: les pedreres i les runes d'època pretalaiòtica. En avançar pel camí que ens duu al conjunt monumental topam amb la més gran de les **pedreres**. Està oberta en superfície amb nombrosos plans inclinats que responen a la recerca que feien els

pedrers de les millors capes de la pedra. Veiem centímetre a centímetre les marques de l'escoda, una espècie de martell gros amb punta a cada banda que s'utilitzava per a l'extracció manual de la pedra. Ocupada en part per arbres, aquesta pedrera és un escenari curiós i la seva antiguitat sembla incontestable encara que no ha estat datada amb precisió.

El gran navetiforme que presideix el conjunt del Figueral de Son Real.

A la mateixa zona hi ha quatre pedreres més, més petites. Es troben als voltants del turó que veiem a la dreta, tocant a la carretera. Just a dalt del turó s'obre una d'aquestes pedreres, les altres estan situades a pocs metres. Per a l'arqueòleg Guillem Rosselló Bordoy, existeix la possibilitat que alguna d'aquestes extraccions de pedra pogués ser d'època prehistòrica o romana. La finca de Son Real és rica en pedreres ja que en trobam altres a la costa i també a prop del torrent, a més de les extraccions d'arena. De

totes aquestes pedreres se'n treia marès de poca qualitat. Actualment estan en desús. Caminant uns 30 metres més topam amb el **conjunt arqueològic** del Figueral de Son Real, és una agrupació de navetiformes pretalaiòtics encara que la seva funció no estigui del tot clara. Aquest tipus de construccions són d'uns 3.000 anys d'antiguitat. Aquí sembla que tengueren també un ús ritual. Els navetiformes pretalaiòtics solien ser de murs molt gruixuts fets a base de grans lloses

Navetiforme excavat en la roca del Figueral.

reblides amb grava. Les parets s'anaven juntant a mesura que pujaven però la coberta segurament era feta de branques i fang premat. En el seu interior hi podia viure una família extensa, de prop de vint individus i sempre tenien una llar central on s'hi feia un foc. El visitant apreciarà aviat uns murs magnífics, molt gruixuts i amb forma absidal. Encara que en un primer moment el conjunt pugui semblar indesxifrable basta amb pujar al cim del turó per entendre'l. A la part superior s'hi

va construir un navetiforme majestuós amb parets que arriben als dos metres. També veiem dues bases de columna a l'interior. Pareix com si aquest monument dominés simbòlicament tot el conjunt. Al seu voltant s'hi agrupen altres navetiformes fins a formar un conjunt de vuit. En destaca un, situat a nivell baix que té un banc excavat en la roca, un cas únic a Mallorca. El model d'hàbitat pretalaiòtic és bastant comú: un o varis navetiformes ocupant un lloc accessible i generalment

pla. Però en aquest cas es tracta d'una disposició atípica, sobretot per la concentració d'estructures. Això ha fet pensar a alguns arqueòlegs que podria haver estat un poblat de transició entre l'època de les navetes i dels talaïots. Resulta curiós que l'interior d'aquests edificis mostri la mateixa forma que les coves artificials d'enterrament de la mateixa època, com si fos una constant arquitectònica que tengués algun significat.

Aquest conjunt continuava per on avui hi ha la carretera i està enfrontat a més restes que hi ha a l'altra banda. Fou construït en el bronze antic, en l'època pretalaiòtica, però va continuar habitat també durant el primer període talaïòtic amb datacions del 1010 a. C. Després sembla que fou abandonat encara que es tornà a ocupar temporalment durant els segles islàmics.

L'excavació duta a terme el 1965 per Guillem Rosselló Bordoy i Joan Camps Coll no va descobrir materials de gran importància encara que s'hi detectaren nombroses restes d'animals, entre les quals hi havia cans, mariscs i oques.

Voltants de les cases

Abans de visitar la finca convé tornar a les cases de Son Real, els voltants de les quals ens ofereixen també punts d'interès. Per exemple l'esplanada situada devora l'entrada, amb roques desgastades al llarg dels segles o les parets seques situades davant. En el terreny situat a l'altra banda del mur s'hi va descobrir una **sitja** tallada en la roca. Té una mica menys d'un metre de profunditat per uns 50 centímetres de diàmetre. Aquest tipus de dipòsits eren molt utilitzats a l'antiguitat per guardar-hi blat i altres aliments ja que la frescor de la terra actuava com les nostres geleres. Civilitzacions agrícoles com la ibèrica tenien als voltants dels seus poblats vertaders camps de sitges que denoten una gran activitat. Això no obstant, la cultura talaïòtica no sembla haver practicat l'agricultura en aquesta proporció perquè les sitges trobades són relativament poques. D'això pot inferir-se que es tractava d'una societat més aviat ramadera.

S'ha de dir que, durant segles, les possessions també tenien els seus dipòsits soterrats. En molts de casos servien per guardar objectes de valor en cas de perill. Els robatoris i el bandolerisme rural varen ser una plaga

Conjunt de les cases. A l'esquerra, la Casa Nova i a la dreta, les construccions més antigues.

Aprofitament agrari de la finca, consistent en un camp d'ametlers i pastures.

durant molt de temps. Més tard els mateixos amagatalls foren utilitzats pels contrabandistes que desembarcaven les mercaderies en indrets de la costa i les amagaven en secrets o amagatalls fins a la seva distribució. Son Real, a causa de la seva situació estratègica, va ser un lloc de molt de contraban. No seria estrany que pous com aquest s'utilitzassin com amagatall o secret. A la part sud d'aquest tancat es conserven les restes de dues antigues eres.

A la mateixa parcel·la, a dalt d'una petita ondulació del terreny, s'obren diverses **pedreres** molt tapades per la vegetació: Probablement d'aquí en sortiren part dels blocs amb què es construïren les cases. Molt a prop, a pocs metres d'una superfície de pedra que sobresurt en mig del cultiu, es contemplen dues parets formades amb lloses tallades. Per la seva disposició semblen formar part d'un edifici, probablement un navetiforme.

També és recomanable fixar-se en el **cantó** de la paret de pedra en sec que flanqueja l'entrada a aquesta tanca o sementer. Unes pedres grans, molt ben treballades revelen un possible origen prehistòric. Continuant alguns metres més cap al sud podem contemplar una espècie de plataforma construïda amb grans pedres. Es tracta d'un antic **carregador** de bous que servia de plataforma perquè els bous poguessin pujar al camió que es col·locava a la seva alçada.

Fases de la prehistòria

La seqüència prehistòrica de Mallorca encara és objecte de discussions ja que, per ara, no es pot precisar el moment concret en el qual l'home va arribar a l'illa. Les evidències més antigues semblen remuntar-se a l'edat del coure, fa uns 4.500 anys. En aquest primer moment, l'hàbitat es concentrava en agrupacions de cabanes circulars de poca envergadura. Va ser quan es començaren a construir sepulcres megalítics com el de Son Real.

Més tard ve la fase corresponent al bronze antic (fa uns 4.000 anys) en la qual es construeixen coves artificials d'enterrament i uns edificis d'habitació amb forma de feradura anomenats navetes o navetiformes.

Un canvi important sobrevé més tard, assimilat a la fase coneguda com talaiòtica, ara fa uns 3.000 anys i que entra dins l'edat del ferro. Canvia la tipologia dels materials, l'urbanisme i fins i tot el tipus de societat que sembla més jeràrquica i guerrera. Aquesta civilització va deixar a Son Real monuments tan importants com la necròpoli de la punta des Fenicis o l'illot des Porros.

La conquesta romana del 123 a. C. suposa el final d'aquesta cultura que es va assimilant al món llatí. Així i tot no es produeix una ruptura ètnica i molts de poblats continuen habitats, encara que amb modificacions, fins a l'edat mitjana.

El poblat

La prehistòria de Son Real és qualque cosa semblant a un llibre del qual només en tenim algunes pàgines soltes. No en coneixem ni el títol, ni el tema, només alguns fragments. Precisament la dada més important per desxifrar-ne el sentit encara està per descobrir i és devora les cases. Ens referim a la zona que hi ha entre la carretera i la possessió, travessada perpendicularment pel camí d'accés.

Si ens fixam en una fotografia aèria veiem clarament un perfil que dibuixa alguna cosa semblant a una silueta ovalada. Allà està situat el misteri de Son Real, són les restes d'un gran poblat talaiòtic.

Una de les característiques de la cultura talaiòtica que va durar des de finals del segon mil·lenni a. C. fins el 123 a. C. quan es va produir la conquesta romana, són els poblats. La societat va deixar d'estructurar-se a partir d'agrupacions de navetes i va passar a una fase preurbana. Es

Davall aquest camp hi ha les runes del poblat de Son Real.

construïren poblats de planta ovalada tancats per muralles ciclòpies on, al voltant d'un nucli central en forma de talaiot, es reunien diversos habitatges. Tot fa pensar en una concepció jeràrquica: una família governant i propietària de la terra que representava el seu poder en els monuments i una classe popular que depenia directament d'ells. Un model semblant al que apareix a les obres d'Homer o, fins i tot, a la societat feudal.

Aquests poblats generaven un altre tipus de construccions rituals com talaiots exteriors, santuaris, plataformes cerimonials, necròpolis... Tot unit explicava el significat d'aquella societat, l'origen de la qual es justificaria en les sagues i llegendes heroiques de les famílies governants. El fet que Mallorca estigui plena de poblats (uns 250), distants entre ells una mitjana de 3 quilòmetres planteja dubtes sobre l'organització general de l'illa. Va existir algun rei o jerarca que agrupava totes aquelles poblacions? Es mantenia un estat de conflicte entre totes les poblacions que explicàs la construcció de muralles?

La cultura talaiòtica es l'única que es pot definir com a genuïna de Mallorca. No existeix a la península Ibèrica res semblant, ni al sud de França. Només altres illes com Menorca (molt semblant però no idèntica) o Còrcega i

Filera de pedres de l'antiga murada del poblat.

Sardenya tenen trets paral·lels. Malgrat la seva singularitat, s'ignora gairebé tot allò relatiu a aquella fase. No se sap com va sorgir: si va arribar de fora o va ser producte d'una evolució interna; ni quina llengua parlaven, ni com es governaven, ni quins déus tenien... Les úniques notícies ens les proporcionen els autors clàssics que, en referències breus, retraten una societat primitiva, pobra i en la qual els joves havien de recórrer a fer-se mercenaris per trobar una sortida.

En aquest context Son Real planteja un problema molt

interessant ja que la finca té un gran territori sagrat i funerari situat a la costa. Aquesta és una singularitat que distingeix aquest poblat de la resta de poblats coneguts. Per tant, la pregunta que sorgeix immediatament és: va tenir alguna preeminència el poblat de Son Real sobre la resta i per això es va crear aquesta zona sagrada?

L'interessat en la història només pot fer-se la pregunta contemplant un camp sembrat de farratge: és tot allò que resta del poblat. La silueta de la fotografia aèria ens mostra una superfície definida, on s'hi junta molta cerà-

El traçat de la murada de l'antic poblat es reconeix per la línia de vegetació, de forma ovalada.

mica talaiòtica i romana. Si anam del camí d'accés a les cases per la part d'enmig, contemplam a cada banda un lleuger desnivell del terreny que es va fent més estret a mesura que ens acostam a la carretera. Allà s'hi alçava la murada ciclòpia, les migrades restes de la qual encara es distingeixen en alguns fragments. Pedres que es corresponien sobretot amb el sòcol inferior. La resta probablement va ser desmuntada ja d'antic i una part ha anat a parar a les nombroses construccions de pedra posteriors. És possible que el poblat s'alteràs en època romana. Més

tard s'hi construiria una alqueria islàmica utilitzant les seves pedres i quan, després de la conquesta, es va alçar la primera possessió, s'aprofitaren la resta de les lloses per a la casa i les parets de pedra. El fet és que, sobre el terreny, hi queda ben poca cosa.

Podem contemplar una petita **esplanada** amb nombroses lloses de mida considerable cobertes per arbres i vegetació a l'entrada del camp. Va ser una antiga era i potser es correspongui amb les restes d'un talaiot. Tota la resta queda pendent d'una investigació arqueològica

Brocal en forma de capelleta de l'aljub.

que desenterri el poblat i recuperi les pàgines d'aquest llibre antic.

Si es confirma que la silueta de les fotos aèries es correspon amb el traçat del poblat seriem davant una de les poblacions de mida més considerable de les què es coneixen. La superfície que es correspon amb el traçat de la murada arriba als 15.700 metres quadrats. El més gran dels poblats trobats fins ara és Can Daniel Gran, a Pollença, que té 16.900 metres quadrats. A partir d'aquí tots són més reduïts: ses Talaies de Sant Jordi (Santanyí) 14.790, es Pedregar a Lluçmajor, 14.000, ses Païsses d'Artà 13.500. Voldria dir això que aquesta població va gaudir d'un estatut especial a la Mallorca talaiòtica i això explica-

ria la gran zona funerària? Va ser la seu d'una estirp reial o amb poder sobre altres poblats?

Els interrogants plantejats resulten apassionants i justifiquen una acurada investigació arqueològica. Per començar s'han recollit nombrosos fragments de sílex en el terreny. Això, per a l'arqueòleg Jordi Hernández, podria suggerir l'existència d'un taller per treballar aquest material.

Quan contemplam, des de l'antiga era, el camp on fa segles hi va haver una població hem de prendre consciència que la seva àrea d'acció no acabava on avui és la carretera. La zona de Son Real que no va ser adquirida pel Govern Balear i que continua més enllà, cap al sud, con-

Interior de l'aljub.

Grans lloses de les parets de l'aljub.

té nombroses restes arqueològiques. Des d'un talaiot de planta quadrada amb habitacions adossades a lloses megalítics, restes de construccions, taques de ceràmica... Tota aquesta zona, avui només transitada pels ramats, va ser un nucli de població important, també en època romana.

L'aljub

Si prenem la direcció cap al camí que duu a la mar hi trobarem un portal. A la dreta hi distingim la boca d'un **aljub** en forma de capella. Aquest element etnològic

té el seu interès. Podem contemplar el complex sistema d'aprofitament de l'aigua. S'emmagatzemava en un dipòsit, seguint tradicions d'origen romà, que permetia tenir diferents abeuradors per al ramat. L'aljub està molt ben construït i té una capacitat d'uns 25 metres de llarg per uns 5 metres d'amplada. Després de la restauració s'ha obert una finestra a l'extrem per poder contemplar la construcció del dipòsit per dins. És molt remarcable la presència de diferents pedres grans a les parets que el conformen i que probablement són d'origen prehistòric. Des d'aquest lloc es contemplen diferents parets seques molt ben construïdes que formen separacions i dependències adjuntes als antics estables.

El porc negre

Una de les atraccions per als infants i molts de turistes és la guarda de porcs negres. Es tracta d'una raça autòctona de Mallorca i que conserva en els seus orígens un dilema històric. És el fruit d'una barreja entre exemplars ibèrics, i potser cèltics o orientals, que arribaren a l'illa amb les diferents migracions humanes; per tant, el seu origen pot ser molt antic. Es considera interessant des del punt de vista genètic perquè té una morfologia poc evolucionada. A més del color, un dels seus trets característics és l'existència de dues glàndules que els pengen al coll, aquesta característica mostra un comportament genètic dominant i apareix en els aparellaments amb diferents races. El fet que han constituït un recurs fonamental per a l'economia familiar ha garantit la seva conservació. Ja George Sand a la cèlebre *Un hivern a Mallorca* parla de la preeminència que tenia el porc a la societat mallorquina de començaments del segle XIX.

Apareixen definits com “animals harmònics, rústics, de mida mitjana, perfil frontonasal subcòncav i ossada fina. La pell és de coloració negra i tonalitat pissarra. L'abundància de pel sembla que els dona un aspecte més fosc. La raça està reconeguda i té un arbre genealògic. El porc negre està repartit per tota Mallorca però les àrees clàssiques de producció són precisament les marines, com aquesta de Son Real, pel tipus de vegetació. És un animal que consumeix espècies vegetals poc aprofitades per altres animals.

Els mascles o verros resulten impressionants igual que les truges seguides sempre pels seus porcells. El ressorgiment del porc negre es va produir sobretot a partir de 1980 quan es va començar a formular la denominació d'origen per a la sobrassada mallorquina que genuïnament ha d'estar confeccionada amb carn d'aquest animal. El mateix passa amb la porcella de porc negre rostida, un altre plat tradicional.

Son Real és encara una finca viva amb diferents espais per als animals.

Solls

Agafam el camí de l'illa des Porros que ens duu cap a la mar. A l'esquerra hi podem contemplar unes **solls** que serveixen per acollir porcs negres, una raça autòctona de Mallorca. La disposició d'aquest terreny s'ha fet de forma pedagògica pensant sobretot en les escoles que poden conèixer a la finca les diferents espècies de ramat pròpies de Mallorca com és el cas del me autòcton de Mallorca.

En aquest punt hem de reparar en un **antic camí**, probablement amb segles d'antiguitat que va deixar la seva petjada a la roca. El trobarem al mateix costat que el reixat que ha ocupat la banda esquerra. Són tot just uns 15 metres però ens recorda que, durant generacions, va ser lloc de pas d'homes i carros cap al bosc i a la mar. Aquest camí antic forma, junt amb altres que visitarem a la costa, un conjunt interessant a l'hora de reconstruir els sistemes de transport utilitzats durant segles.

2. La Finca

Els camins

Començam aquí el recorregut per l'interior de la finca. Son Real té una extensió molt irregular, a la banda de ponent limita amb el torrent de Son Bauló i, per tant, segueix la forma sinuosa del seu curs fins que arriba a la carretera que marca el seu límit sud, abastant en aquesta primera part la zona que es coneix com es Cremat a causa d'un incendi que hi va haver el 1981. La propietat pública del terreny s'interromp a causa d'una franja de 1,5 quilòmetres de longitud per 250 metres d'amplada que va de la carretera cap a la mar i que encara és de propietat privada. Acabada aquesta interrupció continua la zona de Son Real vorejant la carretera fins al límit de la propietat coneguda com el Quilòmetre. El límit

oriental és el camí d'accés a aquesta altra finca situada més a l'est.

Però els límits de Son Real no són regulars en aquesta banda ja que, després d'uns 800 metres, la separació retrocedeix formant un angle. Una gran zona de de pinar i dues antigues pedreres d'arena queden fora dels terrenys públics, i la línia que marca la separació entre les dues propietats avança recta cap al començament de l'arenal d'en Casat. En conjunt, la finca té forma de sabata vista de perfil, amb una interrupció en forma de franja a la banda occidental.

Tot aquest terreny està solcat per antics camins. La major part duen a la mar i eren utilitzats tant per traslladar pins, com per dur blocs de pedra de les pedreres, o transportar fulles de posidònia (popularment coneguda com *alga*) procedents de la costa.

Lloc de caça amb filats.

La caça a Son Real

La finca de Son Real ha servit per a la caça des de l'antiguitat. Els propietaris organitzaven caceres en les quals es caçaven fins a tres-cents conills en un dia. El personal que feia feina a la finca podia caçar conills, tudons o tords. Les perdius es consideraven una presa exclusiva per als senyors. Les partides de caça dels propietaris amb els seus socis constituïen tot un esdeveniment i es

celebraven amb un bon dinar. El bosc és un lloc tradicional per caçar tords amb filats (o xarxes). Gairebé totes les famílies que feien feina a la finca tenien el seu propi coll (o lloc assignat per caçar) on estenien els filats entre dos pins. Encara avui aquesta art se segueix practicant i es veuen les escales amb una cadira a llocs amagats per on passen les aus quan baixen a dormir a terra.

Itinerari 2. El camí de L'illa des Porros

Sortim dels voltants de la finca i trobam a pocs metres un desviament cap a la dreta, l'accés al qual no està permès i que duu cap al figueral de Son Real. El **camí de l'illa des Porros** ens duu en línia recta cap a la mar. Als costats hi podem veure una barreja de pins, ullastres i mates, formant un bosc dens i bastant impenetrable. A l'esquerra continua la paret de pedra que tanca completament sa Pleta, un recinte d'uns 500 metres de llargada per 300 d'amplada.

Així arribam a un **encreuament** important. Aquí hem de

triar quin itinerari volem seguir. Si continuam pel número 2 recorrerem el traçat tradicional del camí de l'illa des Porros fins al refugi i la zona de la punta des Patró, és a dir, la part més oriental de la finca. Si optam per l'itinerari número 3 farem pràcticament el mateix recorregut que l'anterior, només que, en un punt, ens desviarem cap a ponent i, d'allà, podrem accedir més fàcilment al sepulcre megalític i a la necròpoli de la punta des Fenicis. Finalment, si triam l'itinerari 4, vorejarem la part sud de la finca, passant per antigues pedreres per després tornar cap a la costa i sortir també a la necròpoli. Aquest és l'itinerari més llarg.

Entrada de la cova d'en Gurgull.

A més d'aquestes tres rutes veiem també dos camins més, que no es poden visitar, que surten a la dreta. Corresponen a la zona més oriental de la finca. Molt a prop, al vessant d'un petit tossal i tapada pels pins hi ha la **cova d'en Gurgull**. Està catalogada com a cova artificial d'enterrament d'època prehistòrica. S'obre al costat d'una petita extracció de pedra i té una entrada bastant reduïda que va ser protegida per dos murs en cada un dels extrems. A l'interior es manifesten els jocs de colors característics del món de les grutes, a base d'ocres, sienes i del verdet de la humitat. Té uns 6 metres d'amplada per uns 4 de fondària i l'única cosa que

crida l'atenció, a més del mur, són dues petites lleixes tallades en la roca.

Després d'aquesta primera utilització funerària, explicable per la seva proximitat a la zona de les cases, on hi va haver un hàbitat prehistòric, més tard degué ser utilitzada com a refugi o estable.

Uns metres més amunt s'hi troba un lloc per a caçadors. En aquesta mateixa àrea de bosc un camí voreja l'extensió del Figueral i en direcció al **clot de s'Arena**, una de les grans pedreres d'arena que varen funcionar fins als anys 90. L'existència de grans dunes fòssils a la finca varen afavorir aquestes extraccions d'arena que es venia per utilit-

zar-la en la construcció. Quan Son Real va ser declarada Àrea d'Especial Interès varen deixar d'explotar-se. Avui a la pedrera comença a haver-hi pins joves però es conserva la casamata dels empleats i s'aprecien els resultats de les tasques d'extracció en una planura d'uns 600 metres. En el bosc circumdant hi ha colls de caçadors amb les escales de fusta que serveixen per estendre els filats per

caçar els tords. També hi ha un dels abeuradors artificials amb fons de ciment que s'instal·len per proporcionar aigua als ocells i on també hi podem veure tortugues que s'acosten a beure. Tornam a l'encreuament de camins. Aquesta vegada seguirem l'itinerari número 2. Això suposa recórrer una distància de 1,7 quilòmetres fins a la mar per un bon camí

que no presenta cap dificultat. L'única cosa que cal prendre en consideració és la calor, sobretot els dies d'estiu, quan resulta més agradable caminar per la costa. El camí va travessant el **bosc** de Son Real. En un primer tram passa molt aprop dels límits de la finca però després serpenteja lleugerament cap a ponent. A la tardor són molt espectaculars els esbarts d'estornells que, en

Una de les basses que hi ha repartides per la finca.

Antigues extraccions d'arena.

entrar la fosca, volen entre els arbres formant autèntics núvols. Passada ja la meitat del recorregut topam amb el desviament que indica l'itinerari 3 que deixam per a més endavant. La costa es comença a fer cada vegada més present a l'horitzó i el següent element de cert interès que trobam són unes runes a la dreta que corresponen a una **barraca de garriguer**. Eren les construccions on vi-

L'antiga casa de banys dels propietaris és avui un refugi.

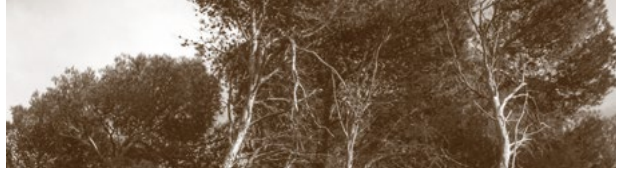
Els pins foren una de les fonts de riquesa de Son Real, ja que es venien per fer bigues.

vien, temporalment, els qui es dedicaven a la tala de pins. Les condicions de vida eren dures per a aquells treballadors que, moltes vegades, s'alimentaven únicament de simples sopes de camamilla. Avui només unes parets mig derruïdes ens recorden aquelles històries humanes. Quan ja ens apropam a la mar i albirem les dues torres d'enfilació, a les quals farem referència més endavant, trobam el **refugi**. Era l'antiga caseta de banys dels senyors que la utilitzaven per passar-hi alguns dies de l'estiu. Aquesta zona es coneix popularment com es Quarter, fent referència a un post de carabiners que vigilà durant un temps

tota aquesta costa. El contraban ha estat una activitat constant a zones tan despoblades i extenses com aquesta finca. Durant la postguerra, la Guàrdia Civil feia rondes nocturnes des de Son Bauló fins a Son Serra de Marina i només comptaven amb una barraca prop de la mar. Allà, per descansar, amuntegaven fulles de posidònia i hi posaven un llençol damunt.

El refugi està situat en una zona molt bella, amb grans pins que ens ofereixen el refugi de la seva ombra. A pocs metres del reixat ens recorda que acaba la propietat de Son Real i comença la zona marítima terrestre.

Podem sortir de la finca per una barrera. La visita a tot el que trobarem a partir d'aquest punt està indicada a l'apartat de la costa.

Sitges i es Metro

Els pins han estat una altra de les riqueses tradicionals de Son Real. Servien, per exemple, per fabricar carbó. El mètode consistia en construir una sitja a base d'un munt de llenya tapat amb branques verdes, herba i terra que formava així una espècie de forn semiesfèric amb un orifici per anar afegint-hi tions. S'hi feien altres forats que es tapaven o destapaven en funció de si es desitjava més o menys combustió. Finalment s'encenia i en el seu interior la lenta combustió acabava per carbonitzar la llenya. La feina de carboner era dura. La temporada en què es feien sitges tota la família havia de dormir al bosc per vigilar que el foc de la sitja no s'apagàs. Construïen per refugiar-s'hi unes barraques molt simples amb coberta de càrritx i un jaç de palla. Eren els temps en què totes les cuines s'alimentaven de carbó i aquest producte es venia fàcilment o s'utilitzava per a consum propi.

La fusta dels pins tenia també altres funcions. Hi havia grups d'homes que es dedicaven a la tala, alguns venien de Manacor o d'Artà. La rama es venia com a combustible per als forns. Els troncs es tallaven en unitats anomenades *metros* que compraven uns camioners que les comercialitzaven com a bigues.

La gent gran recorda que fa 50 anys el pinar estava molt net perquè gairebé tot s'aprofitava. Fins i tot la vegetació amb menys entitat com la mata es tallava per cremar-la en els forns de llenya. A Son Real cada família tenia el seu forn per fer-hi el pa.

Pinar de Son Real amb el cap de Ferrutx al fons.

Itinerari 3

Aquesta ruta marcada no és massa diferent de l'anterior, la número 2. La diferència rau en que, a uns 500 metres de la costa, es dirigeix un poc més cap a ponent. El darrer tram resulta espectacular per la presència de grans pins i pel magnífic horitzó de la costa. S'albira tota l'extensió entre la Victòria (Alcúdia) i el cap de Ferrutx (Artà), promontori que tanca la badia i confereix caràcter pictòric al paisatge. Les dues torres d'enfilació sobresurten com agulles enfrontades a la mar.

Així com la darrera part de l'itinerari 2 travessava el pinar, en aquest cas, el que es contempla és una gran planura coberta de garriga. Aquí hi trobam la indicació que ens assenyala el camí cap al sepulcre megalític o

dolmen que és a uns 200 metres i sobre l'elevació rocosa. Però resulta més fàcil d'entendre i trobar si el cercam des de la costa. Una barrera ens permet sortir de la finca molt aprop de la necròpoli de la punta des Fenicis que es distingeix davant.

Itinerari 4. El camí de les pedreres

Aquest tercer itinerari, marcat com el número 4 ens duu, en primer lloc, a la part sud de la finca, la més propera a la carretera. El segon tram ens porta també cap a la mar. En total són uns 3 quilòmetres si arribam fins a la costa. Partim de l'encreuament de camins situat a uns 400 metres de les cases. Els dos itineraris marcats amb

els números 2 i 3 continuen cap endavant i ens porten directament a la costa. Ara agafam el de l'esquerra, marcat amb el número 4.

Si el camí de l'illa des Porros ens ofería un trànsit de les cases a la mar, travessava la zona de pinar i ens apropava a l'horitzó de la badia, aquest segon camí és diferent. Va vorejant la zona agrícola de la finca i ens permet conèixer les antigues extraccions d'arena. És una ruta per recórrer amb certa lentitud, gaudint del paisatge verge, dels racons que semblen d'una altra època, lluny de la referència dels cotxes que passen allà enfora, ja que la carretera circula de forma paral·lela al traçat del camí. Caminam uns 150 metres i deixam a la dreta un camí al qual no hi està permès l'accés i que ens duu al tram final del camí de l'illa des Porros. Un poc més enllà, un

desviament cap a l'esquerra ens condueix a un portal del recinte de **sa Pleta**. Aquí el paisatge és totalment agrícola, amb la silueta llunyana de les cases al fons. Seguim caminant i topam amb una esplanada bastant ampla. És el record de la tragèdia del novembre de 2001 quan un temporal de pluja i fort vent del nord tombà milers de pins. Els va trencar com si fossin lla-pis, els va arrabassar i els va deixar amb les arrels a l'aire. L'espectacle era dantesc: carreteres i camins tallats pels arbres, boscos delmats i, sobretot, una gran quantitat de fusta per retirar. En aquesta esplanada s'acaramullaren molts dels centenars de pins que el vent va tombar a Son Real. Després se'n feren trossos i avui només queden restes de fusta disperses.

Senyal geodèsic de sa Talaïeta.

Sa Talaïeta

Uns 200 metres més endavant topam amb una altra senda cap a la dreta, que ens duu fins a un aguait A l'interior del bosc que hi ha en aquesta direcció, hi ha un dels llocs més curiosos de Son Real. Es tracta de **sa Talaïeta**, una humil elevació de 49,26 metres segons els plànols, que és el punt més alt de la finca. Aquest fet li ha conferit l'honor de gaudir de dos senyals geodèsics. El més gran i modern consta del prisma típic d'obra amb una indicació de "la

destrucció de esta señal está penada por la ley". Damunt hi ha el cilindre característic que serveix d'indicació visual. Una vella escala d'argolles permet pujar fins a dalt i allà es gaudeix d'un panorama espectacular: tota la finca sembla un foc de verds amb la mar al fons i les impressionants muntanyes d'Artà tancant la badia. A devora, un altre senyal més antic resulta més baix i senzill. Però allò més important és una llosa d'un metre i mig clavada allà mateix. Al costat en contemplam una altra similar ja caiguda i, a les rodalies, n'hi ha almenys una altra en

Sa Pedra Foradada, una llosa megalítica.

les mateixes condicions. Aquestes grans lloses de pedra semblen de tipologia megalítica i són semblants a una altra que podem trobar a la part de Son Real que segueix essent propietat privada. El fet que es conservin només les lloses sense cap rebliment converteix aquestes restes en peculiars. És possible que fos part del mur d'una naveta o, potser, d'una construcció d'època anterior. De fet, no deixa de ser curiós que el senyal geodèsic s'instal·làs en el mateix lloc on l'home prehistòric ja hi havia alçat una altra construcció. Aquest fet rubrica la condició de lloc estratègic de sa Talaïeta, una vertadera talaia sobre aquesta part de la costa i la mar amb una altra condició apassionant: Josep Mascaró Pasarius, geògraf i arqueòleg, sostenia que la riquesa arqueològica de Son Real tenia relació amb Menorca. De fet, la balear menor es situa cap al nord-est, més enllà de la badia, a una distància de 37 milles. Segons ell, els monuments que es construïren a la finca s'explicaven, en part, pel contacte visual amb l'illa veïna.

Des de la necròpoli o la costa resulta difícil contemplar Menorca, però des de sa Talaïeta, en un dia clar, es pot veure amb claredat l'extrem més oriental de Menorca, amb la costa plana de Ciutadella i, fins i tot, la silueta del Toro.

Potser aquestes lloses eren primitius llocs de vigilància o senyals visuals, relacionats amb l'extensió de la costa i la mar. És un dels molts enigmes arqueològics que resten per resoldre.

Restes arqueològiques

Seguim per l'itinerari 4 i aviat tornam a trobar un altre camí cap a la dreta, també d'accés tancat. Es tracta d'una antiga senda amb pedres molt desgastades en alguns trams. Aquí també s'hi amaguen **restes arqueològiques**. Es tracta d'un cantó construït amb pedres grans, generalment amagat per la vegetació i que s'assembla molt a la construcció que hi ha al camp de cultiu situat davant les cases. Aquest camí baixa pel bosc i ens porta a un dels camins que ens duen a la mar.

La tortuga és l'animal emblemàtic de Son Real.

La natura de Son Real

Un dels valors de Son Real és la seva varietat d'ecosistemes. A la finca hi podem trobar pinars, alzinars, garriga, zones humides, sistemes dunars i ecosistemes marins de roca. Tot això suposa una gran riquesa tant de flora com de fauna. Al bosc de Son Real hi domina el pi, però amb presència de savina, mata i aladern. Hi ha zones cobertes d'un garbuix d'espès matoll la qual cosa crea una estranya impressió de recolliment i intimitat, un bosc aïllat en ell mateix. Una altra característica singular és la presència d'alzines i d'arboceres. A la zona de garriga s'hi poden contemplar ullastres amb les seves fulles d'un verd argentat, porrasses que semblen canelobres vegetals i estepa llimonenca amb flors de pètals blancs, entre altres espècies.

Un ambient totalment diferent és el de la costa, on hi creix el fonoll marí, la saladina i el lliri de mar. A la primera

línia tant les savines com els pins prenen formes torturades, deformades per la força del vent del nord. Per altra banda, la zona humida del torrent es caracteritza pel jonc, el canyet, la sesquera o la salicòrnia. Aquesta diversitat es tradueix en una gran riquesa de fauna. L'animal totèmic de Son Real és la tortuga mediterrània que es pot veure en abundància. Aquesta espècie, avui protegida, va ser caçada altre temps per ser venuda com a mascota i simbolitza, en certa manera, la naturalesa de la finca. A més hi podem veure conills, perdius, tórtors, tudons, òlibes, marts, eriçons, granots, calàpets o serps d'aigua. Els falcons d'Eleonora freqüenten el bosc els mesos de final de l'estiu i començament de la tardor.

S'Ametlerar amb les cases de Son Real al fons.

Antigues pedreres d'arena

El camí continua vorejant sa Pleta per l'esquerra fins que aquest recinte dona pas a **s'Ametlerar**: un gran camp d'ametlers que ofereix una estampa molt bucòlica amb les cases en la llunyania. Molt aviat entrem en una gran esplanada, envoltada per munts d'arena. Aquest fet ens recorda que som a la zona on, fins a la declaració d'Àrea Natural d'Especial Interès el 1991, s'extragué arena per utilitzar-la després en el sector de la construcció. L'impacte d'aquestes pedreres era important i s'aprecia per-

fectament en les fotografies aèries. Per recollir arena es **destruïen** les dunes fòssils que el bosc havia colonitzat i que tenen una alçada considerable. En alguns racons hi veiem també caramulls de pedres recollides durant l'excavació i que eren rebutjades. El lloc d'aquesta pedrera sembla avui una espècie de gran amfiteatre i resulta una ubicació pintoresca.

La ruta ens porta ara a un altre encreuament. El desviament de l'esquerra està fora del circuit visitable. Correspon a l'antic camí de la pedrera i duu al **turó de s'Arena**, ben empedrat per al trànsit de camions. Transcorre per la

A la zona del turó de s'Arena hi ha un petit alzinar.

vora més meridional de s'Ametlerar, però quan s'acosta a la carretera deixa a la dreta una zona curiosa. Aquí hi creixen unes alzines de mida petita que contrasten amb les dunes d'arena on s'alcen.

Tornam a l'encreuament. Seguint l'itinerari 4 entram en el pinar, deixant un petit estany a l'esquerra en mig d'una clariana. Uns 100 metres després, veiem dos camins més a la dreta, també d'accés restringit. El de la dreta duu a altres **pedreres** d'arena. La profunditat de l'excavació és considerable i arriba, en alguns punts, als 4 metres. El de l'esquerra porta cap a la carretera.

Si continuem cap a la dreta per l'itinerari 4 entram a la segona part d'aquesta ruta. Fins ara vorejàvem la zona agrícola i passàvem per antics llocs d'extracció d'arena. El paisatge canvia i veiem una zona de bosc espès, on la claror del capvespre crea efectes encantadors si el dia és clar. Costa pena imaginar que estam tan aprop dels nuclis turístics, perquè tot sembla evocar els temps medievals quan cérvols i porcs silvestres corrien per aquests llocs desolats.

La segona part del camí es dirigeix directament cap a la mar, travessant el pinar i la garriga. El primer camí que surt cap a l'esquerra duu cap als límits de la propietat, marcats per un reixat. En aquesta zona es contemplen algunes arboceres a la vora del camí.

Continuam per l'itinerari 4, travessem primer un sector del bosc i llavors una altra part molt més aclarida, on els pins grans semblen un decorat. Després d'una estona tornam una altra vegada al pinar i trobam un camí cap a la dreta que ens duria als itineraris 2 i 3.

L'itinerari 4 ens endinsa en una zona amb poca vegetació i amb una vista immensa sobre la badia i l'illot des Porros. És un gran horitzó, especialment bell a les hores finals del capvespre. Finalment arribam a l'alçada de la necrópoli de la punta des Fenicis.

L'illot dels Porros vist des dels voltants de la punta des Patró.

La punta des Patró

Començarem la nostra visita a la costa de Son Real per la seva banda més oriental, suposant que la major part dels visitants recorren l'itinerari 2 que acaba al refugi. En aquesta zona, després d'un bosc de pins espectaculars passam una barrera i entram a l'àrea de les dunes. La panoràmica que es contempla des d'aquí és una de les més belles de la finca. Tenim davant mateix la **punta des Patró**, un promontori rocós que s'endinsa 150 metres dins la mar. Aquest entrant,

que forma un petit si d'arena en la seva part central, coincideix amb el límit més oriental de la finca. A partir de l'arenal den Casat, que s'estén al llarg d'una extensa platja, ja és una altra propietat. Al costat hi veiem l'illot des Porros i devora nosaltres s'alcen les dues torres d'enfilació.

La punta des Patró conserva el record d'un pescador que va viure aquí. A les roques, molt freqüentades per banyistes hi veiem també dues rampes o entradors per a barques tallades en la roca. La gent gran que va viure a Son Real recorda un pescador manc que visqué durant

Entrador tallat en la roca a la punta des Patró.

una temporada a la barraca. Era un personatge peculiar, entre altres coses perquè tenia el costum, llavors poc usual, de nedar nu. L'amo de la possessió li va deixar una barca petita i ell, malgrat només tenia una mà, feia bones captures. Llavors venia el peix a Can Picafort. En passar la punta trobam una platja petita. Allà hi podem contemplar un dels molts laboratoris d'arena amb què compta aquesta costa. A la ribera s'hi amunteguen petxines i restes d'animals marins que, amb la posterior erosió marina, acabaran convertides en arena.

Veiem també diversos blocs de pedra a la zona que toca les dunes, a uns 20 metres de la mar. Són les restes d'un interessant **santuari d'època talaiòtica i romana**. En aquesta zona l'arena forma una espècie de talús que revela l'existència d'estructures enterrades. El mateix equip que excavavava la necròpoli de la punta des Fenicis va descobrir que un cercador clandestí havia excavat en aquest lloc l'any 1996. Dos anys més tard es va començar a excavar científicament. Va aparèixer una construcció molt interessant: un recinte en forma de ferradura, amb

Santuari talaiòtic de la punta des Patró durant la seva excavació.

una avantcambra, construït amb grans lloses. A pesar de les seves petites dimensions (uns vuit metres de llarg per vuit d'ample), comptava amb un element molt suggeridor: una llosa de 1,7 metres, clavada verticalment i que sobrepujava la paret, recordava, encara que de manera molt tosca, les taules de Menorca. És un fet significatiu ja que a Mallorca no existeixen fins ara paral·lels amb aquest tipus de monuments, propis de la balear menor. Altres aspectes que recorden els santuaris menorquins són la frontalitat de la llosa, situada just davant l'entrada com si

fos un element de culte, i unes columnes adossades sense funció estructural. La façana era també lleugerament còncava com a altres santuaris talaiòtics mallorquins. El subsòl estava ple de cendres, ossos de cabra cremats i restes de ceràmica. Entre les restes hi havia moltes peces ibèriques, algunes d'Eivissa, àmfores i ceràmica campaniana. El fragment més interessant era de ceràmica ebusitana amb una inscripció en llatí, realitzada amb un punxó quan la peça encara era blana, que diu "CAENO UBI". Encara que no s'ha pogut traduir amb exactitud es data

El santuari tal i com és a l'actualitat, després de quedar cobert de pedres i arena per un temporal.

en el segle II a. C. i es considera que tant podria ser un antropònim (Caeno, fill d'Ubo) com el nom d'un déu local. Si fos així tendria molta importància ja que es desconeix tot sobre el panteó de divinitats de la cultura baleàrica. Tot demostrava que havia estat un lloc de culte on s'hi realitzaven sacrificis, la mateixa funció que la de les taules menorquines. La cronologia semblava molt dilatada. En un primer moment s'alçaren algunes estructures i dues llars de pedra molt ben construïdes. Potser ja servien per realitzar sacrificis. Aquesta primera fase es podria remuntar al perío-

de entre els segles VI i IV a. C. La segona fase correspondria a la construcció de l'edifici que va estar en ús entre els segles III i II a. C. D'aquesta manera es demostra que la costa de Son Real va continuar essent un lloc sagrat, amb culte a divinitats funeràries ja entrada la dominació romana. La forma d'aquest santuari recorda també les grans cambres funeràries del proper illot des Porros. Desgraciadament, aquest complex de la punta des Patró va patir també els estralls del temporal de 2001. Les ones agranaren l'arena, cobriren el jaciment i tombaren dife-

rents blocs de pedra. Avui només hi podem contemplar carreus dispersos, però hem d'imaginar que aquest va ser un lloc triat per a les invocacions i pràctiques religioses que, d'alguna manera, tenien relació amb la mar. Sobre aquest aspecte els arqueòlegs que han excavat Son Real han escrit: "Possiblement el trajecte entre el poblat o poblats a les necròpolis marítimes a través del pinar de Son Real reforçà la idea i en constituïa part de la mateixa, del trànsit ritual al més enllà, un viatge que potser continuàs simbòlicament per mar".

La platja que s'estén a partir d'aquí cap a llevant es coneix com **l'arenal den Casat**. En el mapa del cardenal Despuig, datat el 1785, aquest arenal es denomina "Mar de las donas" potser perquè fos el punt on hi nedaven les dones. El promontori que tanca la platja és la punta Llarga de Son Real. L'arenal den Casat i la zona de pins propera serviren durant anys perquè la gent de Petra hi passàs alguns dies de descans. A l'estiu, un cop acabades les tasques del camp, hi arribaven les famílies en carros. Entre els arbres hi estenien alguns llençols que feien les funcions de tendes de campanya i hi passaven uns dies. Era un moment festiu per gaudir de la mar, del temps lliu-

re, dels dinars i les sobretaules amb la guitarra. La gent major recorda que, malgrat l'afluència, mai no hi va haver cap incident. Els visitants sempre eren molt respectuosos. La part final d'aquesta platja té una història especial i es coneix popularment com **Es Meteorito**. Això és a causa de quelcom succeït la matinada del 12 de juny de 1944. A Eivissa la premsa va recollir que "las contadas personas que a dicha hora velaban viéronse sorprendidas de repente por una brillantísima claridad que convirtió la oscura noche en pleno día". Segons la revista *Urania* els testimonis "vieron con admiración un gran reguero de luz en el cenit, de la anchura como de una barca de pesca, del cual se desprendían por ambos lados incontables chispas y que se dirigía hacia Mallorca".

La mateixa nit algunes persones de Santa Margalida afirmaren haver escoltat una gran explosió a la mar. Fins i tot n'hi ha que assegurin que varen veure una gran columna de fum. La revista *Astrum* de l'Agrupación Astronómica de Sabadell va publicar el 1983 un article de Salvador Sánchez en què relatava: "Pude localizar a la única persona que llegó al emplazamiento cuando aún no habían transcurrido 24 horas del impacto. Don Canuto Bo-

Pedres ferruginoses del suposat meteorit.

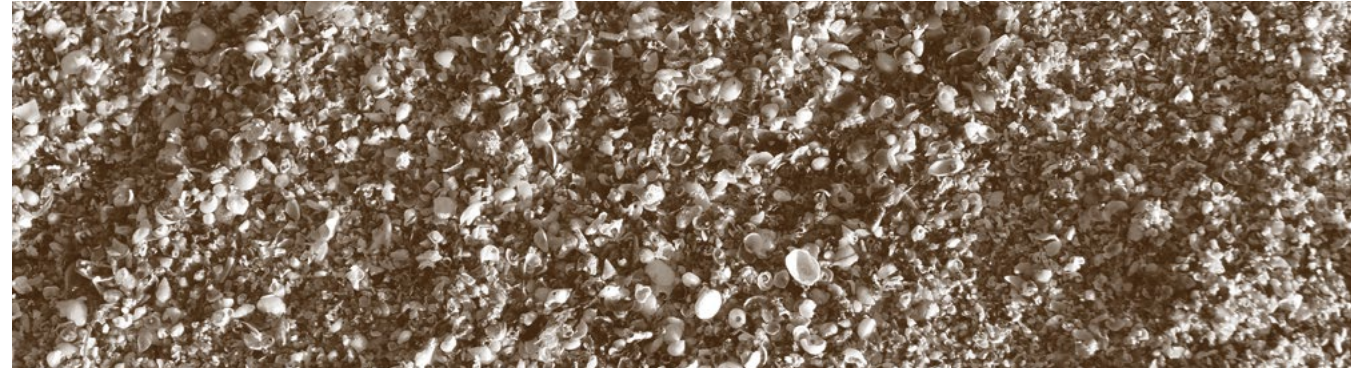

loqui Álvarez, militar retirado, gran aficionado a la pesca, pasaba por el lugar y según su relato quedó horrorizado ante el inmenso destrozo causado en la piedra de 'marès' totalmente chamuscada y desintegrada. Empotrada en el terreno como si fuese una bala maciza se encontraba una piedra negra de unos 60 por 40 cms y al intentar removerla sufrió quemaduras leves en ambas manos”.

Sánchez afirma que: “Los mas viejos del lugar aseguran que el estampido pudo oírse a mas de 15 kms y se creyó con certeza que se debía a la explosión de un polvorín de los existentes durante la contienda civil”. L'autor assegurava que: “El núcleo se encuentra enterrado por la acción del mar a unos dos metros de profundidad, sepultado por sus propios restos, piedras y arena que durante 42 años ha ido acumulando. Se le calcula un peso de 100 kgs”.

Des d'aleshores s'adjudica al presumpte meteorit una gran extensió de pedres fosques cristal·litzades i amb un gran component ferruginós que apareixen disperses per l'arena, sobretot, després que algun temporal hagi remogut la platja. Molta gent ha anat a recollir les restes d'aquest “bòlid celeste”, que ha passat a ser un altre dels mites de Son Real encara que caigués fora dels límits de la finca.

Però no tothom hi està d'acord i alguns historiadors com Andreu Muntaner dubten de l'existència del meteorit. En aquest sentit recorden que al segle XIX va naufragar en aquesta costa un vaixell carregat de mineral de ferro. Els habitants de les rodalies n'extragueren durant dies el carregament i l'acumularen a la platja que, en una part, va rebre per aquest motiu el nom del clot des Ferro.

A Son Real s'hi poden contemplar acumulacions de petxines i coralls que, posteriorment, formaran l'arena.

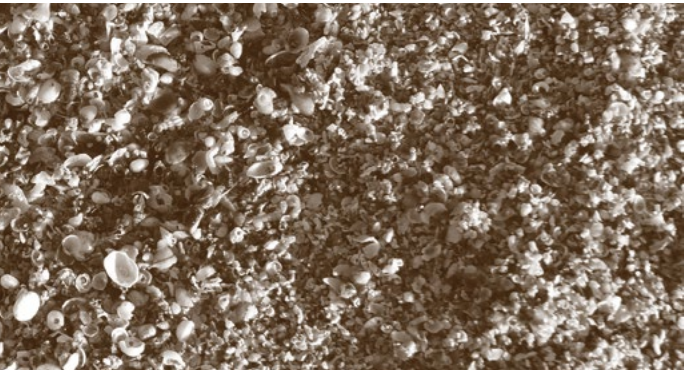
Arena

Una de les característiques de les platges de Balears és l'arena fina, agradable al tacte i de color brillant. La diferència amb l'arena d'altres llocs de la costa peninsular és notable i té una explicació. A la península Ibèrica la mar rep moltes aportacions dels rius, formades per dipòsits minerals. La força de l'aigua acaba convertint-les en arena, de vegades amb components pissarrosos i granítics. En canvi, a les Illes, l'absència de rius fa que aquest component mineral sigui molt escàs. L'arena es forma a partir d'un origen biològic: són milions de petites caragoles, petxines, coralls els que es van triturant fins a convertir-se en una arena quasi nacrada. Aquesta imatge que sempre s'associa a les platges paradisiàques.

El procés de la formació de l'arena inclou, per tant, diverses fases. En primer lloc, s'acumulen aquestes restes biològiques dipositades en la zona de vaivé i lentament són esmicolades per les ones. Quan es comencen a rompre es contempla una capa de minúsculs fragments que, en la següent fase, seran arena.

A aquesta dinàmica s'hi uneix el funcionament propi de les platges vives. La zona litoral està en necessària interrelació amb la zona marina. Les ones dipositen l'arena a la costa on s'hi formen les dunes. Però aquesta arena, al seu torn, torna a la mar quan es produeix algun temporal. Aquesta mena de respiració continua entre la part submergida i la terrestre es completa amb l'acció de les fulles de la posidònia que protegeixen l'arena dipositada a la costa de les ones. Una platja viva és aquella en la qual aquest cicle no s'ha interromput. Però quan es construeixen camins a la vorera o es retira la posidònia la *respiració* de l'arena s'interromp i la platja pot perdre arena més fàcilment.

Un dels grans atractius de Son Real és comptar amb un *laboratori* d'arena a l'aire lliure. A molts de racons de la seva costa, entre les roques, hi contemplam les restes orgàniques que després seran arena. El seu color oscil·la entre el blanc viu, els tons clars i fins i tot carmins. En altres indrets contemplam aquestes restes ja esmicolades

però conservant encara una certa integritat. Llavors hi ha petits arenals com el situat devora la punta des Patró on l'arena està formada i, quan hi entren les onades, arrossequen fins i tot petites barreres de grans de color grana dibuixant una espècie de línies molt pictòriques. L'arena és, per tant, un testimoni biològic de primer ordre i és necessari tenir-ne cura perquè els seus cicles de producció i reposició no s'interrompin. La importància d'aquest procés queda reflectida en un llibre fonamental que fou editat per la Universitat de les Illes Balears: *Alternatives a la dependència de les platges de les Balears de la regeneració artificial continuada: informe Metadona*, d'Antonio Rodríguez-Perea, Jaume Servera i José Àngel Martín.

Algars

El tombant que forma la costa entre la punta des Patró i les pedreres que ocupen el segon turó rocallós es caracteritza per les **acumulacions de posidònia**. Aquí s'hi poden arribar a contemplar munts de fins a dos metres formats per les fulles d'aquesta planta marina (coneguda popularment com *alga*). Aquest producte ha estat utilitzat tradicionalment com adob o per escampar dins les solls. Durant una època es va usar també per fer matalassos ja que es creia que els seus efluvis eren salutífers. De vegades es formen petites llacunes en els racons més protegits on es combina l'aigua estancada amb el marró de la posidònia.

La posidònia forma grans acumulacions davant l'illot des Porros.

La posidònia

Fins fa molt poc la gent ignorava el nom de la posidònia oceànica i tenia tendència a anomenar *alga* qualsevol espècie vegetal marina. Però avui gairebé tothom sap que la posidònia és un element fonamental per a la vida marítima del Mediterrani. No es tracta d'una alga sinó d'una planta submarina amb arrels i flors. La seva història biològica és curiosa ja que va néixer a la mar, com tota la vida del planeta, després va colonitzar la terra però, més tard, va tornar a la mar. El maig de 2006 es va trobar a les aigües de Formentera un exemplar de Posidònia de 8 quilòmetres de llarg. Va ser considerat com l'ésser viu més gran de la Terra. La seva edat s'ha estimat en 100.000 anys i creix a un ritme de 2 centímetres per any.

La posidònia forma extenses praderies que constitueixen planters, no només de vida, sinó també de sòl. Pot multiplicar la superfície del seu substrat entre 20 i 50 vegades. La posidònia és, per als fons marins, el mateix que els boscs representen per al mitjà terrestre. Habita sobre-

tot en fons arenosos a una profunditat de menys de 40 metres. És la típica imatge d'aquestes praderies de fulles bellugadisses que s'agiten amb l'impuls del corrent. La mitjana de vida d'aquestes plantes és de 30 anys, per això és molt greu la destrucció que causen les barques en fondejar, les extraccions artificials d'arena, la contaminació o les espècies introduïdes com l'*alga assassina* (o caulerpa taxifolia).

De la importància del seu paper ens en parla la quantitat de vida que sorgeix d'aquestes praderies. En primer lloc, les seves fulles estan recobertes de petites algues que accedeixen d'aquesta manera a la llum i de petits invertebrats que filtren les partícules en suspensió. A l'interior de la praderia s'hi refugien diferents espècies d'estrelles de mar i nombrosos eriçons que es nodreixen d'aquesta planta. El mateix passa amb els cefalòpodes pops i sípies. Els pops viuen en forats i les sípies s'amaguen entre les fulles, prop del fons, adaptant el seu color per assegurar-se un camuflatge. Ambdós s'alimenten de

fauna que és freqüent en aquest ecosistema com petites gambes, crancs o peixos petits.

Les praderies de posidònia són, per tant, territoris favorables per a nombrosos peixos que s'alimenten de crustacis, eriçons, molluscs, cucs... Aquesta planta fa doncs la doble funció de rebost i de lloc de cria ja que entre les seves fulles s'hi reproduïxen moltes espècies. Una altra de les funcions favorables de la posidònia és que amorteix la força de les ones. Així contribueix de manera doble a la conservació de l'arena: per una banda acull els organismes amb les closques dels quals es forma i, per altra banda, evita que l'erosió marina se'n dugui més arena de les platges.

Així no és estrany doncs que la posidònia sigui en aquests moments una planta molt valorada, sobretot pel seu caràcter endèmic del Mediterrani. Es realitzen molts esforços per tal d'evitar que les praderies es deteriorin o es destrueixin.

A Son Real hi podem contemplar tres efectes de la posidònia. El més espectacular consisteix en les grans acumulacions de fulles que omplen roques o platges. El racó de la punta des Patró sol estar cobert per una capa consi-

derable d'aquesta matèria. Però també hi trobam les típiques pilotes o bolles de rizomes secs als quals la mar els ha anat fent girar fins que els ha donat una perfecta forma esfèrica. Igualment, quan la posidònia floreix, que no és cada any, arriben fins aquí els fruits amb forma d'oliva que solen aparèixer entre els mesos de maig i juny.

Les dues torres o marques d'enfilació de Son Real.

Les torres d'enfilació

Un element característic de la badia d'Alcúdia són les **torres d'enfilació**. En total es construïren 14 parelles d'aquestes torretes (en els mapes militars hi apareixen com a "marques") des de l'Albufera fins a la Colònia de Sant Pere. Estaven pintades de blanc, numerades i amb senyals vermells. Servien per als exercicis de mines i torpedes dels submarins del "Polígono de Armas Submarinas" que funcionà del 1941 al 1970. Els submergibles navegaven pel centre de la badia i cercaven els punts

concrets pel sistema d'enfilació (línia de posició obtinguda mitjançant la superposició de dos objectes que es veuen des de la mar). Enfilant dues parelles de torres s'obtenia una o altra posició preestablerta. Aquestes construccions es troben ubicades de forma regular, separades per un interval de 1.240 metres. Al seu torn, cada dues torres disten entre elles 200 metres. En el nucli urbà de Can Picafort s'hi poden veure dues d'aquestes torres més, també restaurades al seu estat original.

Entrada de la cova de davant l'illot des Porros.

La cova de davant l'illot des Porros

Un dels elements que més criden l'atenció en aquest indret és la cova que s'obre en un altiplà rocallós. Sol aparèixer sota el nom de la **cova de davant l'illa des Porros** i abans que el Govern compràs la finca era utilitzada sovint per *ocupes* estiuencs. Aquesta cavitat ens serveix per entrar al petit altiplà rocós que s'alça darrera la platja i que té diferents punts d'interès.

Abans que ens apropem a la reixa que marca la propietat i que es pot salvar per dos botadors, convé reparar en les restes d'un **mur ciclopi** que tancava l'espai que la precedeix. Es contempla la filera de carreus a la mateixa vorera del camí.

El fet que en aquest sector s'hi trobin almenys quatre jaciments funeraris permet pensar que fou un lloc amb un alt valor religiós. Potser aquest mur servís per delimitar l'espai sagrat anterior a les tombes.

La cova és una cavitat artificial d'enterrament. Pertany a la fase pretalaiòtica i pot tenir uns 3.500 anys d'antiguitat. En algun moment posterior es va modificar bastant ja que aquestes coves funeràries seguien sempre el mateix model: una cambra central de forma allargada, nínxols a les parets i una entrada molt estreta sovint amb una avantcambra. En aquest cas sembla que la primera

Segona cova funerària situada davant l'illot des Porros, més petita que l'anterior.

part ha desaparegut ja que s'obre directament a la cambra. A l'interior també hi podem veure les restes de les parets que la dividiren. A l'entrada s'hi habilità un mur de tancament i hi ha indicis d'una mena de frontisses. És curiós l'orifici que es veu tot just entrant a l'esquerra. A l'interior hi veiem quatre nínxols excavats en la roca típicament funeraris i un altre més petit, probablement posterior. La cova té uns 8 metres de fondària per uns 3 d'amplada.

Un dels usos que va experimentar aquesta gruta va ser el de servir de guarda o lloc de vigilància costanera. Així, en un mapa de talaies dibuixat per l'escola de Miquel Bestard en el segle XVII hi estan marcades totes les torres de vigilància i hi apareix ressenyat un punt a les "Illas dels Porros". El mateix passa al famós mapa del cardenal Despuig, del segle XVIII, on apareix un signe d'una guarda de costa en aquest lloc. Tenint en compte que era un bon refugi per als vigilants, el més probable és que s'habilitàs

l'antiga tomba col·lectiva com a destacament temporal. De fet, en el segle XIX tornaria a estar molt vigilada tota aquesta costa. Quan va esclatar la guerra entre la França napoleònica i Anglaterra, Espanya va ser, al començament, aliada dels francesos. Es temia llavors que la poderosa flota britànica, que havia abandonat feia ben poc Menorca, fes un desembarcament a Mallorca. El lloc on estaven convençuts que es produiria aquest desembarcament era aquest: la ribera de Santa Margalida. Finalment es va produir l'alçament del 2 de maig i Espanya va canviar de bàndol amb la qual cosa va desaparèixer l'amenaça britànica.

Abans de pujar a la plataforma rocosa on s'obre la cova seguim la vorera inferior: quan arribam a un esperó que coincideix amb el final del mur ciclopi la petita elevació retrocedeix lleugerament. En aquest entrant s'hi obre una segona cova, molt més petita i sense una forma tan definida, que els arqueòlegs consideren també d'ús funerari.

Dolmen de la Creu d'en Cobertella, a Roses (Girona).

Els sepulcres megalítics

Habitualment, quan es parla de sepulcres megalítics o dólmens la imatge que ens ve a la ment és la de la típica taula de pedra (això mateix vol dir *dolmen* en bretó). És a dir, una gran llosa suportada per quatre lloses més. A Mallorca però, aquesta imatge fins el moment no existeix. Els sepulcres megalítics trobats fins ara (Son Bauló, s'Aigua Dolça i Son Real) són petits i discrets. Per començar els falta la llosa de la coberta. La seva mida és reduïda i tampoc no tenen un llarg corredor com els de l'àrea catalana. Allà el que contemplem és un quadrilàter de lloses i una d'elles està perforada. Per aquest forat s'accedia a l'interior de la cambra funerària.

Originalment els sepulcres megalítics tampoc tenien aquest aspecte. Tots estaven coberts per un túmul de terra i pedres que el convertien en un monticle amb no-

més l'orifici de l'entrada. Aquesta pot ser la raó per la qual n'hagin aparegut tan pocs. Probablement en queden bastants per descobrir encara tapats de terra. Les pedres que es col·locaven en cercle al voltant del monument servien per a la contenció del túmul.

Els sepulcres megalítics constitueixen la primera arquitectura que es va donar a Europa. La tradició megalítica (de *mega* gran i *litos* pedra) s'estengué per tot el continent a partir del neolític i va durar, en molts casos, fins el principi de l'edat de bronze. És a dir que els dólmens més antics poden arribar a tenir fins a 7.000 anys. Era una arquitectura simbòlica. La cambra simbolitzava l'espai per als morts que encara es consideraven com una presència màgica. La llosa perforada era el llindar entre el món dels vius i el dels morts. El territori on s'alçaven es consideraria altament sagrat.

Restes d'un sepulcre megalític, el monument arqueològic més antic de Son Real.

El sepulcre megalític

Per pujar a la part superior de l'altiplà rocallós s'obriren diversos camins a la roca probablement ben antics. D'allà tenim una visió magnífica de la badia amb l'illot des Porros centrant la visió. A les hores del capvespre els jocs de blaus, verds, ocres i malves resulten espectaculars. Aquí hi trobam el tercer monument funerari. Es tracta del **sepulcre megalític** que hi ha just en la línia de l'illot des Porros. Ens hi hem de fixar una mica perquè, encara que està anunciat com a dolmen, no té coberta i consisteix úni-

cament en un enllosat de grans pedres i unes lloses formant un recinte quadrat. Els sepulcres megalítics estan considerats com els monuments més antics construïts per l'home a Mallorca. La seva antiguitat pot estar al voltant dels 4.500 anys. Eren tombes col·lectives i responien a petites comunitats de tradició megalítica. Aquest monument va ser excavat l'any 2003 per un equip d'arqueòlegs dirigits per Lluís Plantalamor. La tomba ja havia estat saquejada en part i no s'hi varen fer gairebé troballes importants, això fa pensar als investigadors que no va arribar a ser acabada. Entre el material extret es re-

El sepulcre megalític, la cova i l'illot des Porros es troben gairebé en línia.

conegueren peces de llarga seqüència: des del pretalaiòtic fins a fragments de ceràmica grecoitàlica. També es reconegueren fragments de pedra tallada que s'utilitzaren com a eina per obrir solcs en la roca, on s'hi clavaren les lloses. Es va recollir un fragment de pissarra que forçosament es va haver d'importar de la Península o de Menorca ja que a Mallorca no se'n troba. No hi aparegueren restes humanes. Un camí uneix aquest lloc amb la part final de l'itinerari 3. Si el seguim uns 30 metres en direcció a Can Picafort deixam a l'esquerra una petita elevació d'uns 17 metres d'alçada sobre el nivell del mar. Cercam la seva banda més elevada

i hi trobarem, encara que poc visibles, les restes d'un altre **monument funerari** molt destruït. Mascaró Passarius el defineix com "runes d'una construcció amb planta i característiques semblants a les de la necròpoli". De fet, el que es distingeix és una línia més o menys circular de lloses. La situació dominant ens parla del caràcter simbòlic d'aquestes runes encara sense investigar. Pocs metres més cap a l'interior hi trobam un amuntegament de blocs de pedra i restes de teules que indiquen l'existència d'una **barraca destruïda**. Devora s'hi obre una antiga cisterna o dipòsit amb la coberta a cel obert.

L'illot dels Porros agafa el seu nom d'aquesta planta tan característica, aquí en primer pla.

L'illot des Porros

Des d'aquesta zona contemplam perfectament **l'illot des Porros**, situat davant nosaltres a uns 100 metres de la costa. Crida l'atenció la seva forma arrodonida i plana. Gairebé no arriba als 3.050 metres quadrats de superfície amb una alçada màxima que no sobrepassa els 4 metres. A la part nord hi veiem un altre escull més petit que anomenaven s'Illotet segons recull l'arxiduc Lluís Salvador al seu llibre sobre Mallorca. Allà s'hi solen posar els corbs marins amb les ales obertes per eixugar-les al sol. L'illot des Porros rep el seu nom dels porros silvestres que hi creixen en abundància: la major part del seu contorn és de roca a excepció d'una petita zona d'arena a la part sud. Ningú diria que aquest minse tros de terra pogués tenir un paper tan important en la història. En els anys 60, coincidint amb l'excavació de la punta dels Fenícis, l'equip de Miquel Tarradell va descobrir a l'illot un espectacular complex religiós. Es tractava de tres grans cambres tallades en la roca i a un nivell inferior al terra. Estaven tancades per murs d'aparell ciclopi, amb unes escales tallades en la roca per descendir-hi i grans columnes a l'interior. La impressió era magnífica, l'espai obert i els grans aparells de pedra transmetien un esperit bàrbar i grandios

alhora. La planta d'aquestes cambres és molt més gran que les tombes de la necròpoli de la punta des Fenícis i recorden, en molts aspectes, els santuaris talaiòtics. Encara que han estat sempre considerades com a tombes, suggereixen més la imatge d'un lloc de culte convertit posteriorment en recinte funerari. Tarradell ja va fer constatar que aquestes construccions no tenien parangó en totes les Balears. Durant l'excavació s'hi va trobar una capa gruixuda de cendres amb restes d'ofrenes i enterraments per incineració. La part inferior d'aquests recintes encara apareixia mascarada per les flames. En això recordava també el santuari de la punta des Patró descobert molt posteriorment.

Les restes humanes apareixien encongides, probablement fermades amb cordes o teixits, en posició fetal. Una característica similar a les deposicions funeràries de la necròpoli de la punta des Fenícis. Els cossos trobats foren objecte d'estudi per part d'Assumpció Malgosa. En total eren 230 individus que foren sepultats entre els segles VI-II a. C. Pertanyien a totes les edats i sexes, encara que l'etapa amb major mortalitat semblava ser la d'adult jove. L'estatura era quasi tan alta com la normal a començaments del segle XX. El 16% dels individus eren braquicèfals (prevalença de l'amplada sobre la llargària del crani)

Les grans cambres de l'illot des Porros foren destruïdes per un temporal el 2003.

cosa que revela un possible origen oriental, potser púnic. Mascaró Passarius, que va assistir a la primera excavació juntament amb altres figures importants de l'arqueologia d'aquell temps com William Waldren, recordava: "Un dels esquelets inhumats, segurament una dona, duia en braços l'esquelet d'un infant de poca edat. Quin drama humà s'amaga aquí?".

El 1996 es va tornar a excavar l'illot. Va aparèixer llavors un nivell inferior que demostrava que a l'època pretalaiòtica ja hi havia existit una construcció. Es descobriren nous enterraments, entre els quals n'hi havia un d'infantil, enmig de diverses lloses. De la investigació es despenia que la cambra situada a l'esquerra (mirant des de terra) era la més antiga. La de la dreta fou construïda a continuació, la darre- ra era la que està situada entre les altres dues. Als voltants hi sorgiren més enterraments, algun seguint el mateix model de la necròpoli de la punta des Fenicis. Igualment es descobrí un mur que tancava el conjunt funerari pel nord, per protegir-lo de l'acció de les onades.

Una pregunta que sorgeix a l'instant és si l'illot ja ho era en els temps prehistòrics. Sembla raonable pensar que no. És possible que la mar hagi acabat per menjar-se un istme rocós que unís aquesta punta amb terra. La necròpoli de la punta des Fenicis també està construïda sobre un promontori i ha perdut una part important de les seves tombes, erosionada per un creixement del nivell de la

mar. Resultaria lògic pensar que els enterraments es feien en un lloc amb accés per terra ja que fer el contrari suposaria una notable dificultat.

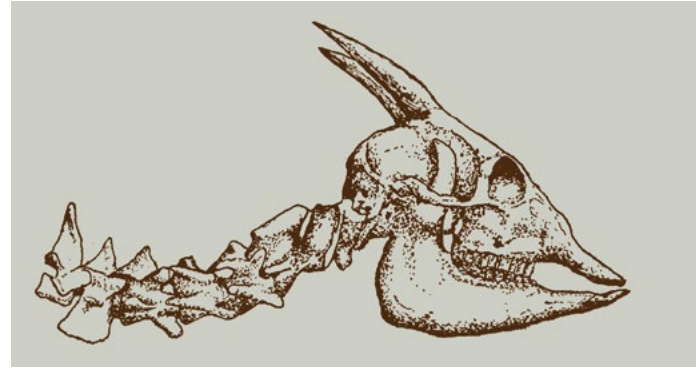
Les aigües de l'illot des Porros han estat pròdigues en troballes, aquí s'han recollit, per exemple, peces d'atzabeja, un mineral que no és propi de Mallorca. També hi aparegueren unes pedres esfèriques treballades, amb un diàmetre d'uns 20 centímetres. Aquestes peces foren interpretades com a projectils de catapulta i foren molts els qui recolzaren la tesi (seguida entre d'altres per l'arquitecte i conservador artístic Gabriel Alomar) que aquest pogué haver estat el lloc on desembarcaren les tropes romanes el 123 a. C. A les aigües de Son Real s'hi han recollit restes de jaciments submarins com àmfores romanes.

El paper funerari de l'illot no acaba amb l'antiguitat. Els enterraments s'hi continuaren practicant durant l'edat mitjana. Això va ser a causa d'una tragèdia recollida per l'historiador Antoni Mas. El 1348 es va produir a Mallorca el primer cas de pesta bubònica. Era una malaltia molt contagiosa causada pel bacil de Yersin. Causava febres i

bubons o bonys ulcerosos, provocant hemorràgies cutànies de color negre i blavós, d'on li va venir el nom. Va sorgir a l'Àsia i aviat es va estendre a l'Índia, la Xina i Pròxim Orient, deixant milions de morts. La malaltia es transmetia per les rates i els seus paràsits i, per tant, els vaixells n'eren un important reservori. Això, explica que els culpables de la seva arribada a Europa foren els mariners genovesos. La plaga va assolar Gènova, Venècia i Sicília. D'allà va passar a Marsella i, des d'aquest port, va arribar a Mallorca. En produir-se la primera defunció a Mallorca volgueren enterrar el cos en un lloc ben remot i triaren precisament l'illot des Porros, però els responsables municipals de Santa Margalida posaren el crit en el cel tement que l'epidèmia mortal es propagàs. Això va obligar a desenterrar el cadàver cosa que, efectivament, va causar la propagació de la malaltia. La pesta negra va sortir de l'illot des Porros per causar la mort de la meitat de la població del terme de Santa Margalida. Una quarta part dels habitants de Mallorca moriren a conseqüència de la plaga. Els historiadors creuen que la pesta negra va

passar de Mallorca a Catalunya i Aragó. Per tant, el petit illot des Porros va causar indirectament innombrables morts a la península Ibèrica.

No acabava aquí el destí dramàtic d'aquest illot. El 2003 un temporal furiós va causar el que ja es podia esperar. Les onades agranaren la part nord de l'illa, arrossegant terra i roques sobre les cambres funeràries cosa que, al seu torn, va originar l'esbucament de parets i columnes. Després d'aquell desastre, l'únic que es pot contemplar és un munt de pedres sense cap forma. Com a petita compensació, en deixar la pedra d'enmig de l'illot totalment descarnada aparegueren petjades de myotragus fossilitzades en la roca. El myotragus va ser un petit antílopí que va evolucionar de forma peculiar a la Mallorca anterior a l'home. Aquests animals passejaven per les dunes i hi deixaven les seves petjades. Si immediatament plovia i el vent en tapava el rastre, l'arena es fossilitzava conservant la marca de l'animal. El marès, que no és més que arena convertida en pedra, guarda el testimoni d'un animal ja desaparegut.

El *myotragus balearicus*, segons William Waldren.

El myotragus

La història del myotragus, un espècie d'antílop que va anar evolucionant a causa de la insularitat fins adquirir unes característiques singulars, resulta un poc totèmica. La seva desaparició per efecte de l'acció humana no deixa de ser una lliçó de sostenibilitat en temps prehistòrics. Hi ha dos moments històrics que ens haguessin impressionat. El primer va ser majestuós: quan fa més de 8 milions d'anys, el Mediterrani es va dessecar. Va quedar convertit en una planura de sal, una geografia en negatiu. Hi havia clivelles, immenses salines blanques i enlluernadores. Per aquell desert estèril hi vagaven guardes d'animals que cercaven aliment. Com uns antílops que trobaren unes terres desconegudes, les muntanyes boscoses que després serien les Balears, i hi quedaren.

Quan es va obrir l'estret de Gibraltar, les aigües de l'Atlàntic caigueren com una gegantesca cascada. La mar es va tornar a omplir i les espècies que s'havien instal·lat a les

Petjades de myotragus fossilitzades a la roca de l'illot dels Porros.

illes quedaren aïllades en un hàbitat tancat, insular. Iniciaren una estranya evolució. Molt després d'aquella fotografia inicial dels antílops sobre el fons velat de la sal arriba la segona. Què no donaríem per haver estat allà quan va morir el darrer myotragus! Potser a mans de l'home, potser de fam i malaltia, de vell o a causa d'un accident. Quan els seus ulls es tancaren finalitzava una valuosíssima història biològica. Es perdia un dels nostres tòtems més antics i emblemàtics i sense que ningú no n'escrivís una crònica. S'ha de dir que mentrestant aquell antílop arribat del continent s'havia transformat en un ésser estrambòtic. Sense depredadors que l'amenaçassin, els antílops començaren a perdre agilitat, tornaren maldestres i panxuts. A més, per una curiosa llei biològica, les espècies que habiten a les illes solen empetitir-se, es fan nanes. L'antílop es va transformar en antilopí per acabar convertint-se en myotragus. Literalment una cabra-rata d'uns 60 centímetres d'alçada. La manca d'estrès depredador va afavorir el creixement

de l'espècie fins a extrems insuportables. Sembla que a Mallorca hi va arribar a haver tants de myotragus que difícilment trobaven aliment per sobreviure. Molts apareixen raquítics, malalts. Ja que el menjar poquejava s'hagueren d'especialitzar en aliments molt difícils com les escorces o les molles. Va ser així que el myotragus va anar perdent visió lateral per concentrar-se en la visió frontal, així podia trobar i rosegat tot allò que fos comestible. Els arqueòlegs varen creure durant un temps que els cranis de myotragus amb les banyes seccionades revelaven una acció humana. Era sorprenent perquè les dates obtingudes per carboni 14 es remuntaven a una antiguitat insospitada, gairebé a 10.000 anys enrere. Fins que es va descobrir que eren els myotragus els qui rosegaven els cranis dels seus propis congèneres morts, tot cercant algunes vitamines i minerals. Les cèlebres incisions en forma de "V" s'havien transformat en una espècie de vampirisme desesperat. Els primers homes que arribaren a Mallorca degueren estar bastant desesperats per afrontar una aventura d'aquestes dimensions. Fugint d'algun lloc on era im-

possible subsistir, els va tocar la loteria; perquè trobaren a Mallorca una superpoblació de myotragus grassets, suculents, despreocupats i fàcils de caçar. Potser mai no sabrem què va produir la desaparició del myotragus, però no és necessari ser premi Nobel per sospitar que la caça massiva per part de grups humans seria un factor, almenys, precipitador. Una nit clara, davant una cova o una cabana, algun pagès pretalaiòtic es va cruspitar la darrera cuixa de myotragus. No sabia que extingia una espècie autòctona. Irrecuperable.

Ses pedreres

Podem seguir el camí de la costa en la mateixa direcció inicial. En aquesta zona hi tenim diversos elements d'interès. Veiem un promontori arrodonit que s'endinsa a la mar, situat més o menys a l'alçada de l'angle que forma la reixa. Allà, a uns 6 metres del camí cap a la mar, es conserva la base d'un **mur** que forma un cantó. La seva amplada és considerable i es podria correspondre amb algunes de les instal·lacions defensives que es muntaren en aquesta zona des de l'edat mitjana fins al segle XIX. Molt aprop, encara que difícil de distingir a causa de la vegetació dunar, es conserva una **cista**. Un enterament practicat a l'arena i assenyalat amb petites roques. La seva cronologia és, de moment, desconeguda encara que aquest tipus de tombes és comú en l'època de dominació bizantina (al voltant del segle VI d. C.). Entram ara en una gran zona de **pedreres de marès**, les més importants de Son Real. No és estrany que es fessin a vorera de mar perquè el transport dels blocs de pedra era més fàcil i econòmic mitjançant un llaüt que en carros. Així i tot veiem restes d'un antic camí a

Antic camí amb roderes a la pedra.

la zona que voreja la reixa i que denota el pas d'aquests vehicles durant molt de temps. La primera pedrera és de dimensions petites i és a prop del cantó del tancat. En arribar a la costa gira cap a ponent i aquí hi trobam el primer **camí antic** amb el rastre de les roderes marcades a la roca. L'antiguitat d'aquestes marques és incerta encara que sorprèn que no tenguin sempre la mateixa mida com si no es tractés d'un carro amb rodes i eixos sinó d'un vehicle de baiard, acabat en dos troncs que s'arrossegava. Això explicaria

la diferència notable d'amplada depenent del tram. Són una vintena de metres que ens recorden el trànsit per aquesta costa, llavors solitària, d'homes que cercaven pedra o *alga*. Les pedreres s'estenen per la vorera de la mar i per l'interior. Just a la zona marítima hi formen un paisatge fantàstic de plans inclinats i talls en ziga-zaga. Caminant cap al bosc hi apareixen més àrees desforestades amb el rastre de l'escoda a cada centímetre. Aquesta zona de les pedreres resulta molt pintoresca

Les pedreres més grans de Son Real són devora la mar.

per la varietat de formes, els racons insospitats i l'evocació d'altres temps en què la vida era molt més dura. Pareix que aquestes extraccions, que es varen deixar d'explotar quan esclatà la guerra civil, potser s'obriren aprofitant les que s'utilitzaren per construir la necròpoli de la punta des Fenicis.

Detall d'un angle de les pedreres.

Les pedreres

El món dels trencadors o pedrers va durar des de l'antiguitat remota fins a la dècada de 1950. En aquest moment la introducció de maquinària va acabar de sobte amb un ofici i una tradició manual. Llocs com Muro, Petra o s'Arenal foren famosos per les grans pedreres que donaven feina a moltes famílies. Com que l'extracció era manual, els talls a la roca resultaven irregulars. Els trencadors anaven cercant les millors vetes de la pedra de marès i per això, de vegades, canviaven d'orientació. En canvi, l'extracció mecànica deixa uns plans regulars i perfectes, uns buits que semblen grans amfiteatres i que, de fet, a llocs com Ciutadella s'han fet servir per a aquest ús. Una pedrera és una vertadera exhibició d'enginy humà. Els pedrers s'enfrontaven a un terreny, l'interior del qual no podien endevinar, i només comptaven amb la seva força i les seves eines. Damunt el marès hi sol haver una capa de terra i matèria poc aprofitable, per tant, intentaven atacar directament les vetes bones a llocs on afloraven de costat o bé fent extraccions subterrànies. S'ha de tenir en compte que, moltes vegades, el millor marès és el que es troba a més profunditat, per això, els

trencadors anaven traient capes i cercant la zona més aprofitable. En alguns llocs veiem que l'extracció es va interrompre o es va desviar cap a un altre costat. De vegades era per l'aparició de vetes amb pedres calcàries, cosa que disminuïa la qualitat de la pedra arenífera. Un trencador endevinava la qualitat de la pedra pel seu so que l'advertia de pedres massa fràgils. Era el que s'anomenava "escotar sa pedra" o "fer cantar sa pedra". Un apartat fonamental era el molí que permetia pujar les peces amb una corda des de certa profunditat. Això, explica l'existència de pedreres molt fondes a les quals de vegades era difícil baixar-hi. Gràcies a aquest sistema es podien alçar les pedres. Per rompre la pedra el pedrer utilitzava sobretot l'escoda, una espècie de pic reforçat amb dues puntes. A més s'utilitzaven altres eines com el tallant, una espècie de destrat feta per igualar els blocs; el picot o maça; la picassa que era mig maça mig escoda; el perpal, una barra de ferro per desenganxar el bloc, el càvec per recollir les restes arenoses així com llaunes o tascons que s'utilitzaven com a falques. El sistema d'extracció era el següent. En primer lloc triar

el terreny, retirar la capa de terra, aplanar els sortints i deixar-ho tot preparat. A continuació venia la feina de traçar les regates amb l'escoda que marcaven la mida dels futurs blocs. Es dibuixava així la longitud i l'amplada de les futures peces i, a un racó, se'n sacrificava una amb la maça. Aprofitant el forat es delimitava la mida del primer bloc de pedra. Llavors s'introduïen les falques amb molta cura, s'arrabassava utilitzant el perpal com a palanca. Era una operació difícil que precisava experiència per saber forçar la pedra sense arribar a rompre el bloc. En algunes pedreres es veuen un escalons que servien per pujar manualment i per rotació les peces de marès. Era una feina dura, exposada als rigors del clima i, moltes vegades, lluny del poble. Això obligava o bé a llargues caminades o a construir barraques on romandre durant les jornades de feina.

Sa coveta, una cova funerària d'enterrament.

Sa Coveta

Al mateix nivell del camí, a la zona de les pedreres, hi trobam una cova tallada a la roca. Es coneix com **sa Coveta o cova de ses Pedreres** i també és una construcció de tipus funerari. El mateix equip que va excavar el sepulcre megalític va estudiar el monument. Està considerat com un petit hipogeu de menys de 3 metres per banda. Els arqueòlegs destaquen el fet que tengui planta circular i la daten aproximadament fa uns 4.000 anys, en temps pre-talaiòtics. El que més crida l'atenció és la talla de l'entrada i el mur lateral que la marcava. Seguim el camí cap a Can Picafort, deixant a l'esquerra més pedreres i a la dreta una costa rocallosa amb petits dipòsits d'arena. Tornam a trobar un altre fragment de **camí antic** amb roderes que fa uns 15 metres de longitud. A l'esquerra una minúscula pedrera sembla una espècie de cràter en terra. Sovint aquestes explotacions tan reduïdes responien a l'extracció de la pedra necessària per construir una barraca o casa petita. A s'Arenal, terra de pedreres, els trencadors excavaven una petita explotació amb la qual construïen el seu habitatge i després l'orifici servia de cisterna.

Homer a Son Real

Aquí, a Son Real, entre figuerals, pinars, dunes consolidades ja fa segles, pedreres de marès i immensos munts d'*alga*, hi perviu un dels misteris més suggeridors de la Mallorca prehistòrica. Toni Barceló, que va viure a la finca durant més de quaranta anys –i que en va ser el darrer amo–, recorda que don Llorenç Vanrell, el capellà de Can Picafort, ja li va dir alçant l'índex cap als llavis: “Mirau que estau a un lloc sagrat”.

Don Llorenç era un home robust i jovial. Va morir el 2002 als 98 anys. Caminava amb passes llargues, sempre acompanyat pel seu paraigües. Era el model de capellà que estimava les runes i el passat. Aprofitant les passejades visitava sovint una zona costanera que Joan Verger, capellà de Santa Margalida i historiador del segle XVIII, havia anomenat punta des Fenicis. Verger, en un exercici imaginatiu molt propi d'aquells temps, sostenia que els cartaginesos havien intentat envair Mallorca per aquell mateix lloc. Després de desembarcar construir torres i defenses disposats a ocupar l'illa. Però foners ferotges i bel·licosos acabaren vencent i els obligaren a fugir. Allà, a la punta des Fenicis, hi havia les restes d'aquelles

construccions. El promontori s'havia anomenat tradicionalment sa Torreta, que és com apareix en el mapa del cardinal Despuig de 1785. Verger va transformar aquella torre, referència a les tombes que apareixien mig enterrades, en un pintoresc cementeri des Fenicis.

Don Llorenç Vanrell, que hauria llegit Verger, passejava entre dipòsits d'arena, dunes per entre les quals hi guaitaven uns blocs molt ben tallats, suggerint figures arrodonides o rectangulars. Alguns veïnats de Santa Margalida, que havien escoltat les llegendes sobre tresors i tombes amagades, de vegades venien i cavaven amb poca traça tot cercant fortuna. Igual que els turistes desenfeinats els horabaixes d'estiu. Aquells saquejos varen cridar la seva atenció i va alertar del que passava a l'equip que, a finals dels anys 50, excavava a la propera Pol.lèntia.

Va ser així com un grup d'arqueòlegs dirigits per Miquel Tarradell va iniciar les excavacions de la punta des Fenicis. Els excavadors treien a la llum petites estructures turriformes, tombes de vegades amb dos nínxols cavats a la roca mare. Els blocs, numerats per a la seva reconstrucció, s'acaramullaven a l'arena. A un racó, desenes d'ossos d'aquells homes prehistòrics. Era el secret violat de la tomba. El misteri del passat. Les excavacions de Tarradell acabaren amb el mite dels fenicis. Aparegué una

necròpoli d'època talaiòtica, connectada amb altres llocs de tipus funerari com les cambres excavades en el proper illot des Porros, la cova de davant l'illot des Porros, el sepulcre megalític dels voltants i algun altre enterrament ja molt perdut. “Un lloc sagrat”. Don Llorenç tenia raó. Aquella zona havia estat un lloc sagrat des de temps immemorials. Tarradell publicà un breu treball sobre les excavacions i els resultats foren analitzats més tard per Jaume Coll. Passaren trenta anys fins que Jordi Hernández, reconstruint minuciosament la memòria de les excavacions i l'anàlisi dels materials, realitzàs el primer treball complet sobre Son Real (*Son Real. Necrópolis talayótica de la edad del Hierro*. Arqueomediterrània 3 I y II. Barcelona, 1998). Una investigació arqueològica que va culminar l'any 2021.

Una part important de la necròpoli original ha desaparegut per l'acció de les onades. Però hi ha quelcom d'especial, una cohesió, una intencionalitat simbòlica, que es combina amb l'enormitat del paisatge. En mig d'una costa encara verge, amb dunes i pinars. A un costat les muntanyes de la Victòria i la punta occidental de la badia d'Alcúdia, a l'altre la mola del cap de Ferrutx. El paisatge té una aerodinàmica especial, com si les línies de força que organitzen aquest escenari s'ajuntessin precisament so-

bre el cementeri. De la mateixa manera que si poguessin llançar-lo amb tota la seva força invisible cap a les altures del món dels morts. El problema històric que planteja és apassionant. Què feia aquella gran necròpoli a la vorera de la mar? Quin era el seu simbolisme? Per què no n'existeix a tota Mallorca ni a Menorca una altra de semblant? Com es pot explicar la seva excepcionalitat? Era un cementeri de reis?

Els materials més antics que aparegueren a les tombes es remunten als segles d'Homer i les construccions de la primera fase s'han datat entre els segles VII i VI a. C. En aquest moment s'alcen tombes monumentals que corresponen a guerrers, sepultats amb armes fins i tot, amb animals com cans i cavalls. Són pocs sepulcres però molt singulars i ben construïts. Aquests herois devien tenir el seu propi *epos*, la seva llegenda, el seu prestigi i carisma. Atreuen altres generacions posteriors. Igual va passar amb els primers cementeris cristians, els qui podien ser sepultats devora sants i bisbes es consideraven afortunats. En certa manera es contagiaven espiritualment d'aquest veïnatge. Ara bé, Son Real era un cementeri de jerarquia. El nombre de persones inhumades resulta extremadament baix per la seqüència cronològica que abasta. Això indica ben clarament que només els caps i les seves famílies tenien la condició ne-

cessària per ocupar aquesta primera fila dels morts. Garantir-se la supervivència mitjançant un monument. Castes de guerrers, probablement convertits en herois per la memòria popular, fundadors d'estirps. Eren homes d'un món arcaic, amb poblats i monuments turriformes (els talaiots) que servien més per representar el poder i l'honor dels cabdills que com elements de defensa. Els valors serien la terra i el ramat. Aquests jerarques es guarnien amb objectes de bronze, ornaments moltes vegades incòmodes i pesats. Cenyien grans espases més simbòliques que funcionals. Devien tenir un aspecte similar al dels *bronzetti* sards, amb capes llargues, bastons de comandament, objectes sonors que feien màgia (tintinabuls i campanetes).

La segona fase cronològica revela l'extensió del privilegi i correspon a un moment en què la societat talaiòtica abandona lentament el model heroic i guerrer per consolidar-se en un estament aristocràtic. L'aparició dels primers comerciants de la mar modifica l'arcaica societat talaiòtica. Ara es poden adquirir productes venguts de l'exterior i per això s'ha de produir un excedent i acumular-lo. Les famílies governants guanyen en mitjans i fama amb aquest primer mercadeig. Aquesta fase, datada en el segle V, ja abandona les tombes turriformes del primer moment. Es construeixen les anomenades micronavetes

o tombes de planta absidal que recorden els santuaris talaiòtics que funcionaven als afores dels poblats i en els llocs sagrats. Alguns historiadors consideren fins i tot que aquesta fase ja no es pot anomenar talaiòtica i la denominen postalaiòtica o baleàrica.

Al nord del jaciment hi trobam un altre tipus de sepultura, construïda durant el mateix període que les micronavetes. Té planta circular o oval i està excavada al terreny, sobresortint molt poc del nivell del terra. Aquestes tombes solen tenir una llosa que cobreix la fossa, a l'interior de la qual s'ha trobat sempre un únic esquelet d'un home adult.

Finalment les tombes evolucionen cap a formes molt més senzilles i sumàries. Són quadrades, de vegades s'ubiquen aprofitant els intersticis entre les sepultures més grans. Corresponen al moment final que s'estén dels segles IV al III a. C. Després la necròpoli de la punta des Fenicis pareix que s'abandona. Els enterraments es practiquen a l'illot des Porros.

S'ha d'imaginar un d'aquells enterraments de l'època heroica. Quan al llarg de les dunes . una processó acompanyava el difunt vestit amb les seves gales i signes de poder. Les músiques, els cants, les lamentacions... i allà devora la mar, que sembla un escenari metafísic. Seria preparat per

al seu darrer estatge, introduït en una d'aquestes *torres de morts*. Encongit artificialment i fermat amb cordes, potser com a mida de precaució davant possibles venjances d'ultratomba, es col·locarien els seus objectes més preuats (tubs amb cabells, espirals de bronze, ornaments, punyals, collars, plaques de plom, petxines, amulets) i algun recipient amb aliments: llet o mel per a l'eternitat. Potser aquestes obertures de les quals disposen algunes tombes serien *finestres de morts* per introduir-hi més menjar, ofrenes que aplaquessin l'ànim dels avantpassats. I després de la cerimònia, la soledat. El so de la mar. La fosca. La tomba. Hi ha quelcom d'aura, com un halo intangible que sobrevola aquest centenar d'estructures funeràries. Hi pressentim alguna cosa, un contingut, un mite. Però ens manca qualsevol testimoni, almenys directe, perquè de forma comparativa sí que podem entendre la funció d'aquesta ciutat dels morts.

És tan fàcil com llegir Homer.

En certa manera el món evocat a *L'Odissea* i sobretot a *La Ilíada* té alguns paral·lelismes amb l'antiguitat talaiòtica. Els talaiòtics vivien en poblats al voltant d'una mansió senyorial que corresponia al cap, guerrer i propietari. Quelcom semblant al regne d'Odisseu per exemple, només que en lloc d'un palau amb *megaron*, els foners s'agru-

paven en torres de pedra envoltades de construccions més petites. L'escala era molt menor i les possibilitats econòmiques també. Però sí que existeix un ressò d'aquella cultura micènica tornada a inventar per Homer (que va viure 400 anys més tard que els fets que narra en els seus poemes) en la Mallorca prehistòrica.

I naturalment en el terreny funerari les claus són les mateixes. Es dona la circumstància que Homer descriu a *La Ilíada* les cerimònies de la incineració amb gran minuciositat, creient que els seus avantpassats micènics feien el mateix. Però l'arqueologia va demostrar que, en aquella època s'inhumava. Mentre que posteriorment, en temps del poeta cec sí que es practicava la cremació.

El grec té una paraula clau per comprendre el sentit d'aquest cementiri d'herois: la *kleos*. Significava una mescla de prestigi, renom, immortalitat en la història o, més pròpiament, el que entenem per glòria i fama. És a dir, una espècie de substitut de la permanència després de la mort, però mitjançant el record i la petjada en la comunitat.

Per als grecs, els homes que aconseguïen ser protagonistes d'una cançó o d'un poema havien aconseguit la *kleos*. És com el premi a una existència gloriosa. L'estudiós James M. Redfield en el seu llibre *La tragèdia d'Hèctor* ens

en dóna la clau exacta: La *kleos* s'associa d'una manera especial amb la sepultura. La societat s'assegura el record del mort creant per a ell un monument que perpetui el seu nom i recordi als homes que contin la seva història. No quedarà completament aniquilat. Així doncs, la *kleos* d'un home és, en certa manera, una compensació per la seva pròpia destrucció.

La tomba adquireix, en els casos assenyalats com els dels herois, una doble funció. Per una banda participa dels ritus de trànsit cap al més enllà, sense els quals la seva ànima vagaria errant per l'eternitat. En segon lloc assegura aquesta *kleos* o memòria gloriosa que és com una immortalitat històrica i poètica. L'home passa a ser un mite. No és estrany doncs que *La Ilíada* estigui plena d'amenaçes i promeses d'abandonar el cadàver de l'enemic als cans, de no sepultar-lo ni lliurar-lo als seus familiars. Era el pitjor dels destins. L'amenaça més terrible. Perquè el guerrero podia armar-se de valor, lluitar, intentar ser eficaç i valent en el combat però, una vegada mort, com assegurar-se que es realitzarien els ritus necessaris per passar a la comunitat dels morts?

La Ilíada ens ha transmès la punyent súplica del jove Pàtrocle, que ja difunt s'apareix en somnis al seu amic Aquil·les. Li demana angoixosament: "Enterra'm com més

aviat millor, perquè pugui passar les portes de l'Hades. Lluny em rebutgen les ànimes, les ombres dels difunts, i no em deixen barrejar-m'hi enllà del riu, sinó que vaig així vagarívol per la mansió de portes espaioses de l'Hades. Dóna'm la mà, t'ho demano plorant, que ja no tornaré de l'Hades, després que m'hàgiu fet partícip del foc". (C. XXIII. 75).

El difunt sense ritus ni funerals era un doble mort. No només havia perdut la vida terrenal, sinó també la de l'altre món. Es convertia en una entitat angoixada, perduda, espectral. Quin destí tan terrible! Podem entendre doncs per què aquest esforç de pedra i arquitectura. Per què l'afany per aconseguir que els herois (els únics que sembla que es podien plantejar la immortalitat, ja que fins i tot la mort era classista) complissin el cicle de trànsit. La imatge de la tomba com a part d'aquest ritual també és molt present a *La Ilíada*. Quan Hèctor parla als contendents i planteja la possibilitat que el guerrero que s'hi enfronti mori a les seves mans, sembla que faci referència a Son Real: "Així que li hagi tret les armes, me les enduré cap a la sagrada Ilion i les penjaré al temple d'Apol·lo, l'arquer, però tornaré el cadàver a les naus ben guarnides de bancs per als remers, perquè els aqueus de testa cabelluda erigeixin un túmul a la vora de

l'espaiós Hel·lespont. I un dia algú dels homes del futur, quan navegui per la mar vinosa amb la nau de moltes files de remers, dirà: 'Aquest sepulcre és d'un home que morí temps ha, al qual l'il·lustre Hèctor llevà la vida, mentre hi lluitava valerosament Així un dia parlarà algú, i la meua fama no morirà mai'" (CVII, 75).

La *kleos* es relaciona directament amb la sepultura i el túmul que la marca. Quan Aquil·les acaba de dipositar els ossos de Pàtrocle en una urna d'or demana als seus companys que l'enterrin amb el seu amic: "Quant al sepulcre, us demano que me'n feu un no gaire gros, però prou digne. Més endavant, aquells que us quedeu després de mi a les naus de molts remers, erigiu-ne'n un de més espaiós i més alt" (C. XXIII, 235).

Les tombes de Son Real són petites torres amb la mateixa funció que els túmuls gegantescs de *La Ilíada*. Els talaiòtics també practicaren enterraments que llavors cobrien amb elevats túmuls de pedra. Era un llenguatge universal. La pedra, que és perenne, garanteix la pervivència de la *kleos*.

I la *kleos* és història.

Perquè l'home antic concebia la vida humana com un relat. Era una història per ser narrada. Per això, els herois desafiant l'esdevenir del temps, volien un monument a la

seua alçada, que fos el llibre immortal de la seva llegenda. Els homes que foren enterrats en la primera fase de Son Real eren cabdills i guerrers. Devien tenir un nom, un llinatge, una història. La gent repetiria les seves gestes o potser les cantaria i ells, cada cop que els recordassin, viurien un poc. Escaparien de la mort i l'oblit.

Son Real fou el cementeri dels nostres Odisseus, Aquil·les, Agamenons, Hèctors i Príams. Però desgraciadament els seus ossos anaren a parar a llunyanes universitats on dormen en caps de cartró o han desaparegut. La seva memòria s'ha perdut, no sabem res d'ells.

Però la seva *kleos* no ha mort gràcies a aquest paisatge colpidor de pedres ben tallades i de llargues ombres de capvespre, a una petita ciutat dels morts que ha sobreviscut al pas dels segles i continua allà, parlant del poder i la majestat d'uns homes que mai no coneixerem.

La necròpolis de la punta des Fenicis és una petita ciutat construïda per als morts.

La necròpoli de la punta des Fenicis

En aquest tram del camí, la **punta des Fenicis** s'estén davant nosaltres. A l'esquerra hi veiem el portal amb barrera on acaben els itineraris 3 i 4. La punta des Fenicis és un promontori triangular que s'endinsa uns 600 metres dins la mar. Està ocupat en la seva totalitat per una necròpoli prehistòrica que constitueix, sens dubte, el monument arqueològic més valuós de Son Real. Des d'aquesta part del camí podem apreciar els danys causats pels darrers temporals que han anat deteriorant la banda més oriental de les tombes i deixant, fins i tot, més restes humanes al descobert.

Es tracta d'un conjunt funerari que reproduïx quelcom semblant a una ciutat en miniatura a la vorera de la mar. Té una superfície de 800 metres quadrats en els quals hi han aparegut un centenar de tombes. Les edificacions sepulcrales de la punta des Fenicis tenen l'aparença d'un edifici d'època talaiòtica, però a escala reduïda. Originalment estaven cobertes per lloses de pedra i probablement tenien algun tipus d'ofrena o signe cultural exterior. Aquest lloc devia gaudir de molta consideració màgi-

ca-religiosa. Els morts en aquells temps eren temuts com una presència activa. Seguien protegint la comunitat i per això els havien de cuidar i honorar. Tal i com resulta patent a primera vista, no totes les edificacions segueixen el mateix model. De fet podem distingir **quatre tipus de tombes**, les més antigues són de planta quadrada, rectangular o circular, el parament està molt ben acabat. La que ha estat considerada com a més antiga és la denominada tomba 2. La reconeixem perquè és la de planta circular que està més aprop de la banda de terra. Al seu voltant hi veiem altres tombes d'aquest nucli original, de planta circular, quadrada i una rectangular i molt allargada (la tomba 5, al final de la línia que formen les tres circulars). Aquesta primera fase ha estat situada entre els segles VII i VI a. C. amb materials fins i tot anteriors. Per tant, parlem d'un moment en què la cultura ibèrica peninsular està en els seus inicis. Un segle després de la fundació de Roma i de la vida d'Homer. És la fase heroica. La segona tipologia és fàcil de reconèixer. Són les anomenades micronavetes o santuaris en miniatura. Les tombes tenen un absis arrodonit i un tancament recte a l'altre extrem, reproduint la forma d'una nau. És

la mateixa planta que la de les navetes funeràries menorquines (molt més grans) i dels santuaris talaiòtics. Probablement volien evocar aquests edificis de culte. Corresponen als segles VI i V a. C. quan la influència exterior comença a ser patent a la Mallorca protohistòrica, sobre tot des de l'Eivissa púnica. Els temps es corresponen amb la Grècia clàssica en el seu moment d'esplendor. A aquesta mateixa època pertanyen les tombes de la tercera tipologia, amb planta oval o circular, semienterrades al terreny i cobertes per una llosa. La quarta variació consisteix en les tombes menys espectaculars: la majoria de planta quadrada, senzilles i, de vegades, concebudes com un simple aprofitament dels espais entre els altres monuments. És el moment final de la necròpoli, situat entre els segles IV-III a. C. El món vivia aleshores les gestes d'Alexandre el Magne i les guerres púniques. La necròpoli de la punta des Fenicis és doncs una síntesi de la prehistòria de Mallorca. Hi trobam des de l'arquitectura ciclòpia i simbòlica a les edificacions més senzilles i funcionals. El primer que es demana el visitant és què contenien

aquestes tombes tan ben construïdes? Qui eren els enterrats allà? Encara no és possible donar una explicació detallada, però coneixem molts aspectes parcials que ajuden a confeccionar un retrat. Pel que fa a les restes humanes el seu estudi ha donat alguns resultats interessants. Sembla que corresponien a individus de categoria, membres d'una classe dirigent. Així ho delata el caràcter gràcil dels ossos i l'absència de mostres d'un esforç muscular perllongat. A més el nombre de deposicions funeràries tot just supera els quatre-cents individus. Això, tenint en compte els cinc segles que va funcionar, és una proporció molt reduïda. De fet, sembla que a la cultura talaiòtica els enterraments monumentals eren aristocràtics. S'ignora on anaven a parar les restes de la classe popular. Entre els cadàvers estudiats hi ha una major proporció d'homes (44%), en front de les dones (37%) i els infants (2%). Això podria abundar en la creença que la societat talaiòtica va tenir un dèficit permanent de població femenina, tal com revelen alguns autors clàssics que asseguren que les esclaves podien costar fins a quatre vegades el preu d'un esclau. Pel que fa a l'edat, l'esperança de vida tot just superava

els 36 anys. Són estranys els individus que arribaven a la cinquantena. L'excavació va revelar que es practicava la trepanació, és a dir, la perforació del crani amb un objecte abrasiu. En alguns casos aquesta operació s'havia realitzat en vida ja que l'os havia aconseguit regenerar-se. Altres vegades es realitzaren fins a set trepanacions després de la mort. Encara que és un misteri, és possible que es tractàs d'una primitiva pràctica terapèutica per a casos de forts maldecaps o potser el tractament tenia finalitats màgiques i religioses. Quin era el contingut de les tombes? Com es pot veure fàcilment, moltes tenen dues foses o regates tallades en la roca. La seva funció podria haver estat la de col·locar allà ossos d'anteriors deposicions. Els cossos es disposaven en una posició molt forçada, fermats perquè quedassin encongits. La raó la podríem trobar en un costum ritual (molts pobles primitius temen el retorn dels morts tal com apunta Sigmund Freud a *Tòtem i tabú*) o bé és només una forma de guanyar espai en el sepulcre. Els materials trobats en els sepulcres no es corresponen al mite de joies i tresors. La cultura talaiòtica era pobra en recursos i els homes i dones es dirigien a ultratomba amb els seus objectes de prestigi i algunes ofrenes. Es tro-

El conjunt funerari comprèn diferents tipus de construccions: de planta circular, quadrada, absidal i irregular.

baren punyals, espases, puntes de llança, fulles tallants, destrals de dolla, claus i punxons.

Pel que fa als objectes d'ús personal abunden els anells, braçalets, espirals que servien de passadors per als cabells i una fíbula o imperdible amb figura d'au. Un altre objecte simbòlic comú en el món talaiòtic i de funció incerta són les plaques de plom decorades. Altres discs de metall podrien haver tengut una finalitat musical, ja que anaven penjats a una tija. Uns objectes propis d'aquesta necròpoli i molt enigmàtics són els anomenats taps. Peces

de fèmur de bòvids tallades com si fossin un tap de botella. Es desconeix quina era exactament la seva funció. En total n'aparegueren uns 80. A més es trobaren peces de ceràmica, llumeneres, perles de pasta de vidre, penjolls i fins i tot petxines i caragoles.

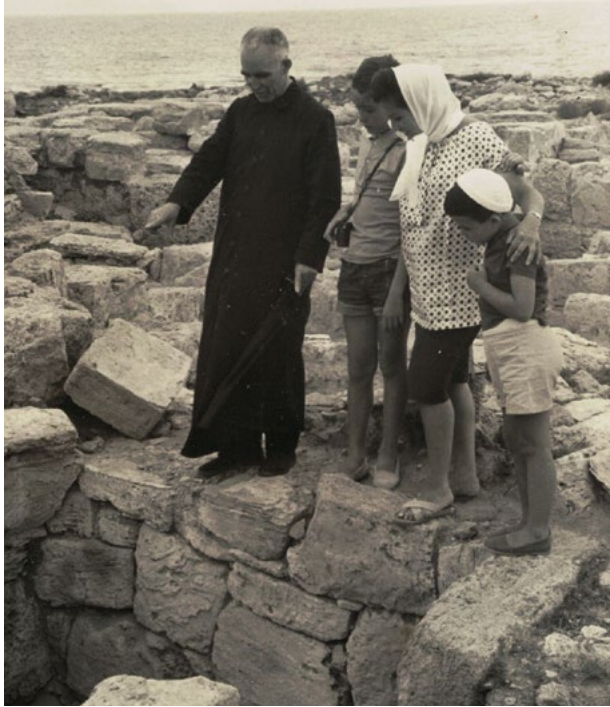
Per fer un itinerari entre les tombes ens hem de fixar en les de planta circular. La primera cap a llevant (a la dreta si miram cap a la mar) és la ja citada **Tomba 2**, la més antiga. En aquesta tomba hi aparegué un dels cranis que havien patit una trepanació en vida. La tomba circular que

A la Tomba 1 hi fou enterrat un home amb una lesió causada per un projectil de pedra.

està devora (cap a l'esquerra) és la **Tomba 1**, contenia diversos esquelets sencers. El crani d'un d'ells presentava una lesió causada per un objecte petit i arrodonit, potser un projectil de fona. Tot i la ferida, es va recuperar. Devora aquest sepulcre, cap a la banda de terra, es distingeix la **Tomba 73** que és de les poques que conserva una porta. Davant les tombes 1 i 2 en veiem una altra més petita i amb forma de micronaveta. És la **Tomba 4** i té l'interès d'haver subministrat un crani que presentava una erosió causada en ser raspat amb un objecte dur. Els paleopatò-

legs ho interpretaren com una caiguda contra unes roques esmolades. També presentava un cop d'un objecte metàl·lic contra les dents. Malgrat tot, sobrevisqué durant un temps. Entre les ofrenes s'havien dipositat closques d'ostres, petxines i una conquilla de sípia. Tocant a l'anterior i un poc més cap a la mar hi veiem una altra sepultura interessant. S'ha denominat **Tomba 5**. Té una estructura rectangular molt allargada i conserva algunes lloses de la coberta. La seva monumentalitat estava a l'alçada del personatge a qui estava dedicada. Aquí hi varen

Don Llorenç Vanrell, impulsor de les excavacions, l'any 1961.

La tomba 67 contenia dos cranis acompanyats per restes d'armes.

L'espectacular Tomba 5 corresponia a un guerrer que fou sepultat amb un ca.

sepultar un guerrer amb la seva espasa d'antenes. A més, sacrificaren el seu ca perquè l'acompanyàs en el seu darrer viatge. També li oferiren petxines. En aquest grup més proper al camí hi destaca igualment la **Tomba 67**. Està situada devora la darrera de les tres tombes circulars (la més avançada). És de planta quadrada i té dues obertures verticals molt ben acabades. Aquí hi varen aparèixer dos cranis i un unglet de cabra. També es tractava de guerrers ja que es va descobrir l'empunyadura d'una altra espasa, fragments de la fulla, un braçalet i una punta de llança. En paral·lel i més cap a terra es contempla una altra estructura quadrada: la **Tomba 68**. Aquí hi varen sepultar

un altre guerrer prestigiós, ja que es va sacrificar un cavall per al seu pas a l'altre món. Portava amb ell la seva espasa i una punta de llança. La sepultura navetiforme que l'indica amb aquesta tomba cap a llevant (dreta) és la **Tomba 69**. El crani que va aparèixer allà mostrava un traumatisme cranial sever. L'agressor es trobava davant i li va pegar un cop vertical de dalt cap baix amb un objecte metàl·lic. Malgrat la gravetat de la ferida es va recuperar. Com veiem la vida de molts dels jerarques enterrats aquí va resultar ben agitada. D'aquest fet n'és una bona prova la **Tomba 88**. Per trobar-la ens hem de situar davant la Tomba 2, la primera

estructura circular (la més oriental). Veiem una tomba navetiforme més cap a nosaltres i a la dreta una filera de tombes adossades unes a les altres i poc monumentals. La segona començant a comptar des de terra és la tomba 88. La història que conté és apassionant. Aquí hi reposava un home de més de 50 anys que, per tant, devia gaudir d'un estatus especial com deixa endevinar una edat tan poc habitual. També és una mostra de la seva importància una placa decorada de plom, dipositada com a ofrena funerària. Malgrat tot, aquest home va tenir un final tràgic. El doctor Domingo Campillo, paleopatòleg que va estudiar els cranis de Son Real, va establir exactament la

seqüència de la seva mort. El seu agressor el va colpejar dues vegades amb una espasa a una banda i altra del cap, finalment el va rematar amb un tercer cop. Sortint del nucli de les tres tombes circulars, veiem clarament a la dreta el grup de sepulcres de la darrera fase, de planta quadrada i adossats uns als altres. Si recorrem la punta des Fenícis hi podem contemplar a la banda ja descarnada per la mar varies regates que es corresponen amb tombes destruïdes per les aigües. En el tombant que forma la part occidental de la punta des Fenícis hi ha una platja molt petita d'arena, un dels racons agradables d'aquesta costa.

La necròpolis de la punta des Fenicis, en primer pla, i al fons, el nucli de Can Picafort.

Es Cremat

Continuam caminant cap a Can Picafort. A l'esquerra i darrera el reixat de la finca hi ha una **pedrera** de petites dimensions. La costa apareix rocallosa, descarnada per les onades i amb dipòsits d'arena a la segona fila. Passam dos petits promontoris i veiem que el tancat gira en angle, amb un botador. Aquí comença la franja de propietat privada que interromp la finca de Son Real. Són 300 metres entre reixat i reixat. En aquest sector hi podem veure novament rastres del pas dels carros i un altiplà rocallós a l'esquerra que forma una espècie de semicercle.

La cala que comença en aquest punt, en gran part rocosa, s'anomena **cala s'Arralot**. Aviat tornam a trobar el tancat de la finca amb dos botadors més. El primer ens permet endinsar-nos cap a l'interior per conèixer la zona denominada **es Cremat**. El topònim fa referència a un incendi que hi hagué el 1981 quan tota aquesta zona va quedar arrasada. Diuen que el foc va començar a l'altre

Costa propera a Son Bauló.

costat de la carretera i va prendre a la pell d'un conill que, en passar corrent l'asfalt va dur les flames fins aquí. A conseqüència del desastre aquesta àrea va quedar molt mal-mesa. Avui s'hi pot veure sobretot matoll i alguns arbres joves. La zona arrasada inclou també la parcel·la privada i part de la finca de l'altre costat. L'interès d'aquesta zona no és massa gran, però té alguns punts curiosos. Convé agafar el primer camí que veiem passat el botador. Aquí en els mesos de primavera hi trobam nombroses orquídies, espècie protegida que creix

en clarianes arenoses com aquesta. El camí ascendeix uns 500 metres per ajuntar-se després amb el traçat del reixat delimitador. Aquí, a la dreta hi podem veure una petita elevació de 30 metres. En el seu cim, molt tapades per la vegetació, s'hi conserven unes **pedreres** abandonades. Seguint el camí veiem poc temps després a la dreta les runes d'una **barraca**, segurament relacionada amb aquesta explotació. Aquesta part de Son Real és una típica formació de garriga, des de la qual es contempla l'horitzó marí rere una

barrera de verds i d'ocres. Si continuam caminant cap al bosc arribarem a un camí que duu a la carretera. És un itinerari poc recomanable durant els mesos de més calor.

Na Patana

Tornem a la costa. Passam una altra punta i contemplam ja la part final de la costa de Son Real. En aquesta zona els temporals hi deixen nombrosos objectes. Des

de botelles i envasos de plàstic fins a sabates i coses insospitades com caps de nines. També hi diposita animals morts com dofins o tortugues. Els troncs i fustes adquireixen una qualitat especial després del seu pas per la mar, queden emblanquits i llisos amb un tacte molt característic. Entram ara a la darrera platja, bastant freqüentada pels turistes de Can Picafort ja que està molt a prop. D'aquí surt el camí cap a la ruta del torrent, devora un cartell indicador. A la vorera de la mar hi veiem una

Niu de metralladores de na Patana o Son Bauló.

altra **pedrera** diminuta i arribam al promontori de na Patana. El més interessant és el **búnquer** militar que segueix vigilant aquesta costa. Conserva encara una porta amb una planxa de plom i té dues espitlleres laterals cap a occident i llevant per defensar aquesta zona d'un possible desembarcament. Tant a Can Pica-

fort com a Son Serra de Marina s'alçaren construccions similars. Entram ja en una zona de dunes, rere la qual hi apareix un morro rocós i després la desembocadura del **torrent de Son Bauló**. A l'altre costat, el nucli turístic de Can Picafort. Un món ben diferent del que acabam de recórrer.

La línia Tamarit

Una part poc coneguda del patrimoni són les construccions militars. El niu de metralladores de na Patana forma part del que es va anomenar, en el seu temps, la Línia Tamarit: Des del 1933, quan Franco era comandant general de les Balears, es desenvoluparen plans per prevenir un hipotètic desembarcament a les Illes. El 1939 es va planejar un sistema a base de dues línies defensives: una primera línia a la costa per evitar el desembarcament i una segona més cap a l'interior, per neutralitzar una penetració militar. Tot això es concretava en punts anomenats CR o centres de resistència, de vegades construïts expressament, altres vegades aprofitant coves o pedreres.

El 1943 es va dur a terme un pla dirigit pel coronell Ricardo Fernández de Tamarit i que va rebre per tant el nom de Línia Tamarit. Es tractava de construir nius de metralladores en llocs estratègics, cobrint tota la costa. Aquest propòsit va topar amb la greu escassetat de materials per a la construcció que patien les Illes a la postguerra. Algunes d'aquestes fortificacions es feren de ciment però

altres s'acabaren a base de morter i marès com és el cas d'aquesta de na Patana. En total hi va haver uns 150 CR que, en alguns punts de la costa, arribaren a formar una línia considerable. Així va ser entre s'Estelella i el cap de Salines, on s'arregleraven 47 nius de metralladores. Aquestes defenses es mantingueren fins gairebé els anys 70, quan es va construir la darrera a Alcúdia. De fet, l'existència d'edificis militars va condicionar en alguns casos els projectes turístics que, en els anys 60, eren totalment desenvolupistes.

Un niu de metralladores com el de na Patana té murs de 1'5 metres en la part exposada a un atac. El seu emplaçament estava pensat de tal manera que no contemplava la possibilitat d'una evacuació i havia d'estar envoltat de filat metàl·lic i camps de mines. Tenia una espitllera per arma i eix i allotjament per a entre 4 i 8 soldats amb aigua i queviures. La munició estava guardada davall el replà de les armes i es tancava amb portes metàl·liques hermètiques amb una xemeneia per a la ventilació.

4. El Torrent

Penya-segats rocallosos a la desembocadura del torrent.

El torrent de Son Bauló

Per visitar l'entorn del **torrent de Son Bauló** hi ha dues possibilitats. La més senzilla és sortir de Can Picafort on desemboca. D'aquesta manera en pocs minuts arribam al camí i podem seguir en paral·lel el curs d'aquest cabal d'aigua, la qual cosa suposa 1,5 quilòmetres de recorregut. Per visitar-lo des de les cases de Son Real el millor és arribar a la costa i cercar la desembocadura del torrent (això implica caminar des del final del camí de l'illa

des Porros fins a Can Picafort: 2 quilòmetres aproximadament, més altres 1'5 de recorregut del torrent).

Si sortim de Can Picafort hem de cercar l'extrem més oriental del nucli turístic. Arribam així a la platja de Son Bauló i, al costat mateix d'hotels i instal·lacions turístiques, hi veiem la frontera entre dos mons oposats. El torrent separa l'entramat urbà de Can Picafort del bosc. A la làmina d'aigua, nombrosos ànecs i altres aus aquàtiques confraternitzen amb els turistes que els donen menjar i els fotografien. En cas de grans torrentades l'ai-

gua pot arribar a interrompre la platja i arribar a la mar. Però el més comú és que es formi una barra d'arena a la desembocadura, cosa que converteix la part final de torrent en una immòbil **maresma**. És per tant, un ecosistema de zona humida, amb plantes pròpies d'aquest medi i una abundant fauna.

Ens hem de fixar en els petits **penya-segats** que tanquen la part final del torrent. Són l'únic residu d'un paisatge fòssil. A molts de racons de la costa de Mallorca els torrents acaben en mig de parets rocoses com aquesta,

que foren utilitzades en altre temps com a refugi i fins i tot per obrir-hi coves d'enterrament. Hem d'imaginar per tant que, abans del turisme, que aquí es remunta tot just a la dècada de 1950, el que haguéssim vist és un bassal voltat de joncs amb un estany i unes petites parets de roques.

El torrent de Son Bauló neix als voltants de la finca de sa Dragonera a Santa Margalida i, després d'un recorregut d'uns 6 quilòmetres, arriba fins a la costa.

Cruet el torrent cap a l'est, hi trobam de seguida un tom-

Detall dels petits penya-segats a la desembocadura del torrent.

Al costat del torrent hi ha una gran extensió de pins.

Zona de dunes a prop del torrent de Son Bauló.

bant, passat el qual surt un camí cap a l'interior. A dalt s'hi estén un altiplà rocallós d'una desena de metres al qual hem d'accedir. Per allà hi circula un camí d'arena bastant transitat que ens duu cap al bosc.

Aquesta ruta és molt transitada per cavallistes que han obert nous camins enmig de les dunes. En aquesta primera part criden l'atenció els grans pins, gairebé tots inclinats per efecte del vent del nord. Durant tot l'itinerari hi descobrirem encara els efectes del catastròfic temporal de 2001 en molts de pins destruïts. Els que es varen salvar formen de vegades combinacions de gran bellesa amb diversos troncs formant una espècie de para-sol molt agradable als mesos d'estiu.

A l'esquerra hi veiem el reixat que senyala la propietat de Son Real que, en aquest primer tram, té dues escales de fusta o botadors que no utilitzarem. Seguim cap endavant sense desviar-nos fins que el camí ens duu a un **portal amb barrera i botador**. Per aquí entram a la propietat pública de Son Real.

Caminam per un paisatge de bosc en el qual hi desta-

quen alguns xiprers que es diferencien pel seu color fosc i les seves fulles. A l'esquerra s'alça un tossal boscos, mentre que a la dreta hi veiem, entre els pins, els hotels i els edificis de Son Bauló. El contrast és total.

Uns 200 metres després d'entrar a la finca hi trobam un altre botador a la dreta. Tot just 50 metres més endavant, si ens fixam en la zona de l'esquerra hi veurem una acumulació de terra. Si ens hi acostam descobrirem una petita **pedrera** de superfície. És un dels jaciments que s'explotaren en aquesta zona. Si ens endinsam en la vegetació fins al punt de major alçada trobarem una cavitat excavada en la roca que té una obertura a la seva part superior. Aquesta cova artificial sol tenir al seu interior cadires plegables, hamaques i fins i tot pedres utilitzades com a taules. És un racó que s'ha fet servir tradicionalment com a amagatall. A pocs metres unes altres pedres antigues utilitzaren els llocs on la pedra hi aflorava i han quedat com concavitats mig ocultes per la vegetació. Som en un dels racons secrets de Son Real. Tornam al camí, continuam avançant i deixam una desviació cap

a l'esquerra que ens duria cap a la zona de garriga des Cremat. Després de passar per dues esplanades un antic mur de pedra s'acosta al camí. Uns 300 metres després trobam un **encreuament de camins**.

Si seguim recte anam a parar a la carretera, si agafam el desviament de l'esquerra arribam a es Cremat. Seguirem el camí de la dreta que baixa cap al torrent, passant per un antic portell o portal de pedra. Baixam i topam amb el

reixat que senyala el límit de la propietat. El podem passar per un botador i ja serem al llit del **torrent de Son Bauló**.

Crida l'atenció l'amplitud de la zona al·luvial. És una planura que en aquesta part pot tenir una amplada de 100 metres. Aquesta vall es va formar amb les avingudes de segles i segles. Però el cabal sembla que s'ha reduït en els darrers temps ja que podem contemplar perfectament el

Joncs i vegetació a la part interior del torrent.

petit rierol per on hi transcorren les aigües, molt marcat per grans joncs. És una terra fèrtil que en altres temps es devia aprofitar per al ramat i l'agricultura però que avui roman abandonada. Aquest és un altre racó insòlit, a dues passes de Can Picafort, però perdut en el temps.

Si seguim el curs cap a la mar podrem veure un mur de pedra i a l'altre costat de la vall un antic aljub, molt aprop d'una gran alzina. Des d'aquí un camí duu directament cap a Can Picafort. Això no obstant, el curs del torrent no es pot seguir massa més ja que està completament impedit per la vegetació. Podem veure l'inici del curs d'aigua, en un rabeig d'aigües fosques.

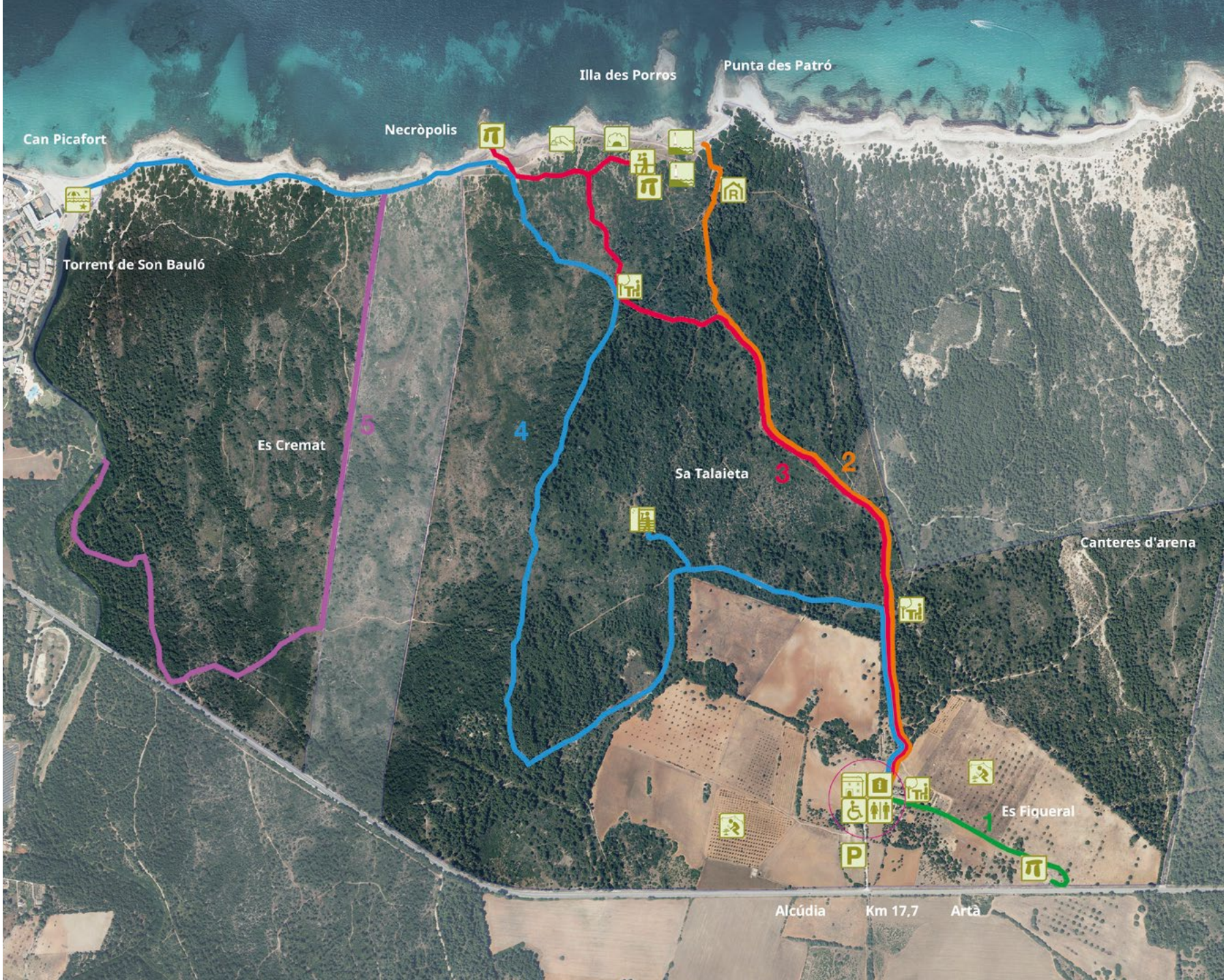
Aquest espai final de torrent va ser utilitzat molt probablement com a port a l'antiguitat. En temps protohistòrics i romans els ports consistien en torrents amb un llit d'arena on varar les barques. Ja que el nivell de la mar era diferent i el torrent no devia estar tan ple de terra i pedres, molts de llocs com aquest devien estar coberts aleshores per aigües vives. El mateix passa a paleoportos com el de Palma (que arribava fins a la Rambla) o Portocristo (que remuntava es Riuet cap a l'interior).

La vegetació espessa que ocupa els vessants d'aquesta vall amaga molts carreus de pedra, alguns dels quals podrien correspondre a construccions antigues. Podem

seguir la senda que remunta el curs del torrent fins a arribar al pont per on circula la carretera, devora Son Vent. Aquesta planura petita tan fèrtil devia ser un paisatge més humanitzat i molt diferent fa unes centúries. Avui, com la majoria dels torrents mallorquins, dorm en l'oblid. Tornant sobre les nostres passes trobam una altra vegada l'encreuament de camins. Continuarem en direcció sud, per on havíem arribat (girant per tant cap a la dreta). Vorejam el traçat d'una paret seca antiga, mig tapada per la vegetació. Un poc més endavant veiem a l'esquerra la boca d'un **pou**. Després de passar per davall els cables d'electricitat ja som molt aprop de la carretera.

Plànol de Son Real

■ Itinerari 1 ■ Itinerari 2 ■ Itinerari 3 ■ Itinerari 4 ■ Itinerari 5

Llibres de Son Real

- RAFAEL BORDOY I POMAR. *Camins oberts a l'alba. Poemes de Son Real*. El Gall, 2007.
- CARLOS GARRIDO. *Son Real, la Mallorca perenne*. Diversitat 21, 2003.